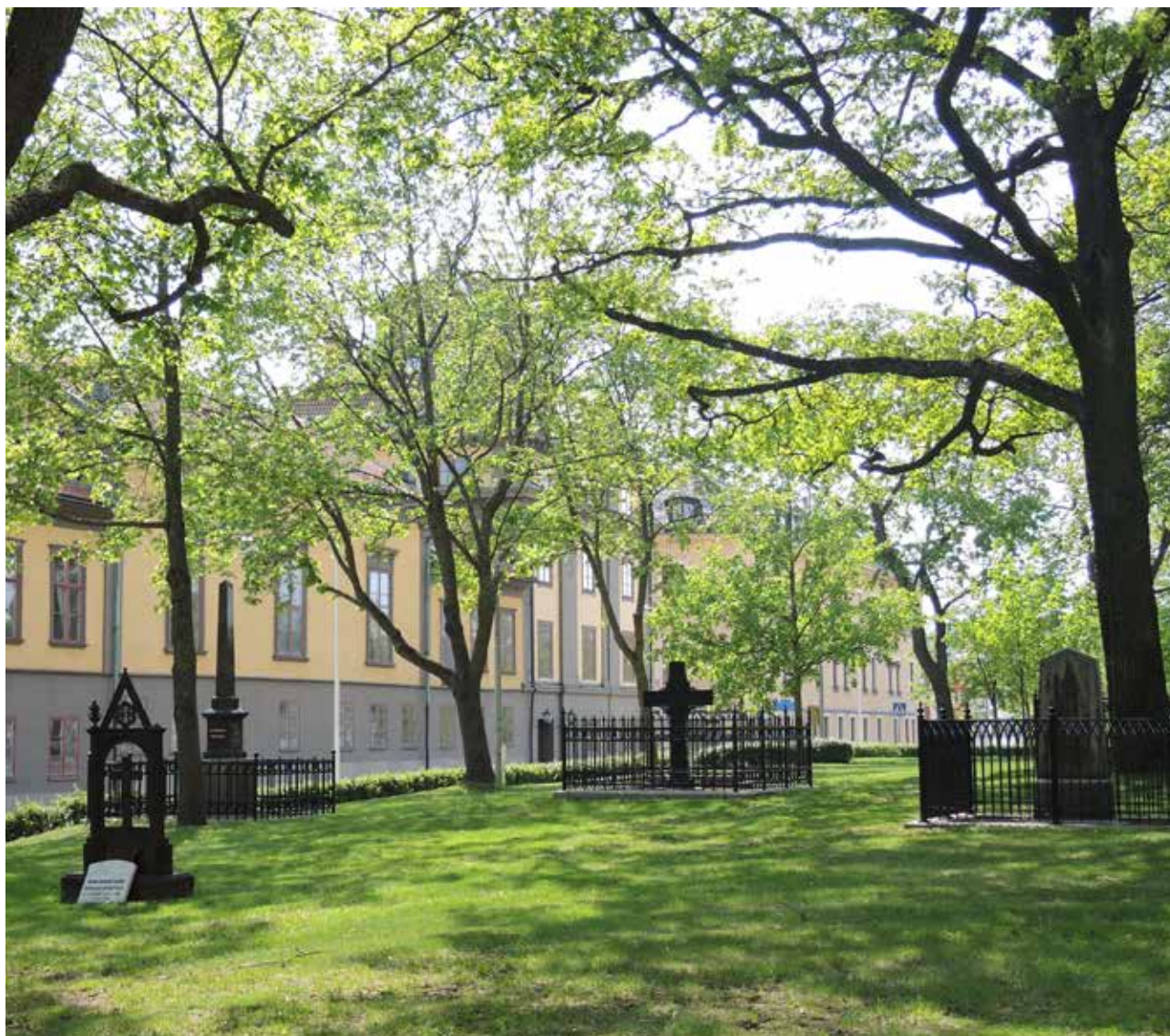

Kulturhistorisk inventering

FALU KRISTINE KYRKOÅRD

Falu stad, Dalarnas län

Antikvarisk rapport 2021:24

Kulturhistorisk inventering

FALU KRISTINE KYRKOÅRD

Falu stad, Dalarnas län

Antikvarisk rapport 2021:24

Dalarnas museums dnr 9/19

Malena Andersson
Linnea Skog

Omslag: Vy över gravvårdar på södra sidan om Falu Kristine kyrka.

Fotografier: Om inget annat anges: Malena Andersson, Dalarnas museum.

Om inget annat anges härstammar rapportens kartor från Lantmäteriets tjänster *Historiska kartor* samt *Kartor, flygbilder och ortnamn*.

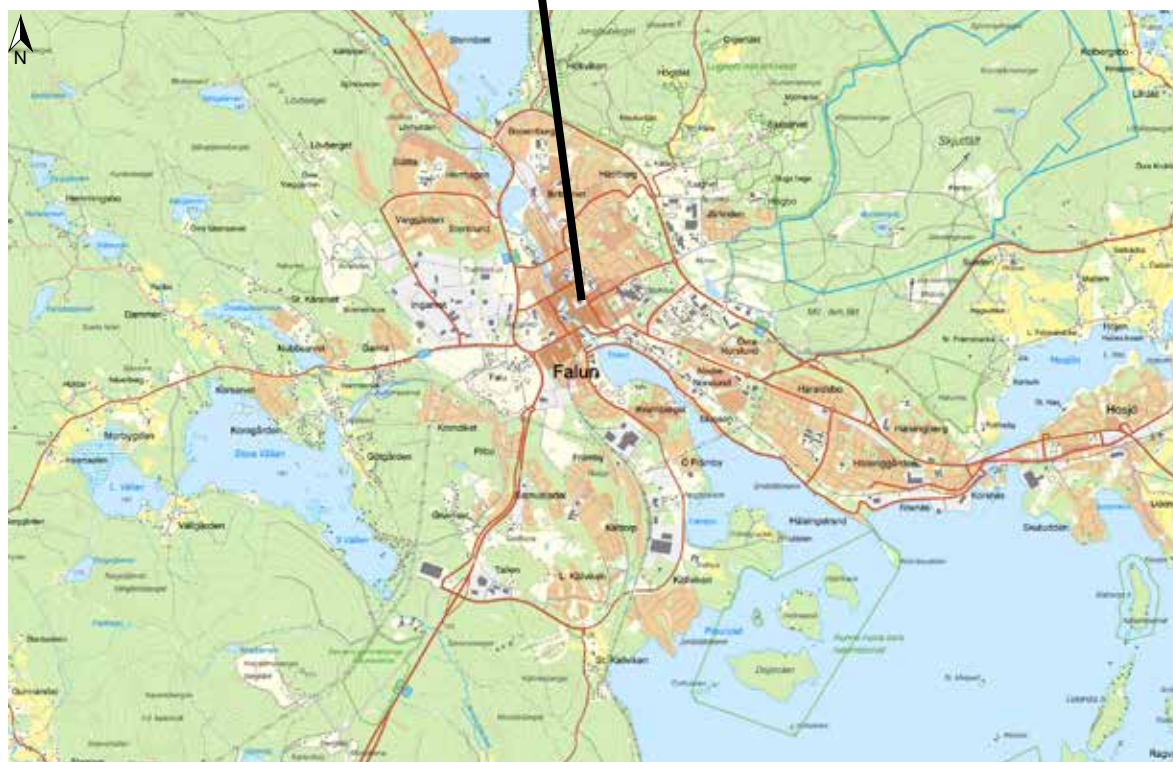
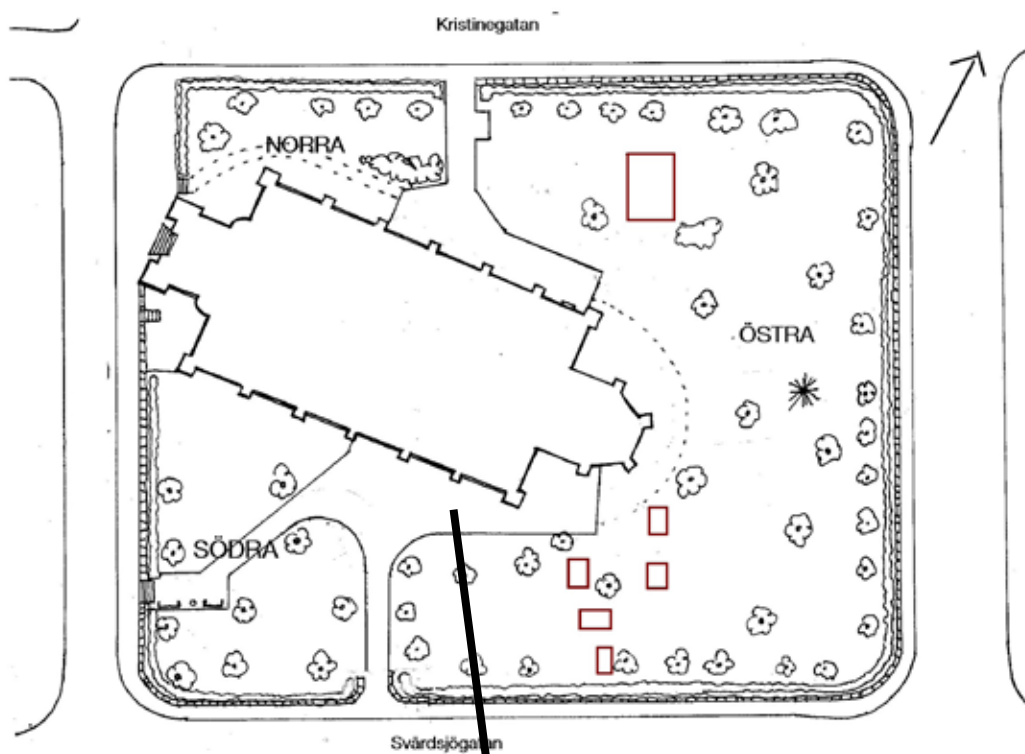
Kartorna används i rapporten under Dalarnas museums avtalsnummer: ©Lantmäteriet I2014/00618.

© Dalarnas museum 2021

Tryck Dalarnas museum, Falun, 2021

INNEHÅLL

Inledning	7
Kyrkogården i dag	15
Kulturhistoriska sammanhang	21
Historisk kronologi	22
Stads- och sockenhistorik	26
Kyrkogårdshistoria	34
Kyrkogårdsbeskrivning	49
Kyrkogårdens kulturvärden	54
Värdering och urval	54
Gravvårdsinventering	57
Kulturhistorisk värdering	77
Källor	86

Ovan: Plankarta från 2020. Baserad på ritning från 1954. Falu stadsbyggnadskontor, redigerad av Dalarnas museum.
Nedan: Kyrkogårdens läge i Falun.

INLEDNING

Bakgrund

På uppdrag av Kristine församling och Falu pastorat har Dalarnas museum genomfört en kulturhistorisk inventering av Kristine kyrkogård. Arbetet utfördes av byggnadsantikvarie Malena Andersson och Linnea Skog. Fältarbetet genomfördes under 2019 och rapportskrivningen under 2021.

Syfte och användningsområden

Syftet med inventeringen är att undersöka på vilket sätt Falu Kristine kyrkogård och dess beståndsdelar är kulturhistoriskt värdefulla. Inventeringen ska utöver detta peka ut särskilt kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar för hänsynsfull hantering i framtida förvaltning av begravningsplatsen och dess kulturhistoriska värden.

Inventeringen utgår ifrån en situation där allt fler gravvårdar återlämnas till Sveriges församlingar. För att en sådan utveckling skall kunna ske på ett hållbart sätt krävs rutiner för hur särskilt värdefulla gravvårdar ska hanteras i framtiden. Rapporten kan utgöra ett underlag för ställningstaganden i en vård- och underhållsplan för kyrkogården. Kulturhistoriska värderingar ska ses som färskvaror som ska ses över och uppdateras kontinuerligt, minst vart tionde år.

Rapportens upplägg

Rapporten inleds med en översiktlig beskrivning av vad som finns på kyrkogården i dag. Därefter följer en historik som beskriver Falun och kyrkogårdens förflutna. Efter kyrkogårdens historia kommer en beskrivning av kyrkogårdens karaktär och värdefulla gravvårdar. Sist i rapporten följer en övergripande beskrivning av kulturhistoriskt värde.

Värdefulla strukturer

Det förekommer att gravvårdar som inte nödvändigtvis besitter någon av de egenskaper som listas nedan är del av en särskilt värdefull struktur. Därmed kan sådana gravvårdar ändå komma att tillskrivas särskilt kulturhistoriskt värde som *Del av värdefull struktur*. Under områdesbeskrivningarna för respektive område redovisas vilka eventuella värdefulla strukturer som området innehåller.

Värdefulla egenskaper

- Del av värdefull struktur
- Del av arkitektonisk helhet
- Gravvård i järn eller trä
- Hög ålder (gravvård tillkommen innan 1860)
- Gårdsnamn
- Lokalt material eller hantverk
- Lokal historia
- Personhistoria
- Titel
- Rik inskription
- Ovanlig
- Sand- eller grusgrav

Ovanstående egenskaper beskrivs närmare i sitt sammanhang på sid 73.

Process och metod

Inventeringen började med att alla områden på kyrkogården med tillhörande gravvårdar inventerades och dokumenterades genom fotografering. Den historiska efterforskningen innefattade studier av äldre fotografier, kartor och handlingar rörande kyrkogården i Faluns kyrkoarkiv vid Landsarkivet i Uppsala tillsammans med litteratur om församlingen, kyrkogården och trakten. Efterforskningen resulterade i kapitlet *Kulturhistoriska sammanhang*. Inventeringen innefattade även ett referensgruppsmöte genom vilket Dalarnas museum kunde inhämta information om begravningsplatsen i dag och historiskt.

Efter den inledande fasen med inventerings- och dokumentationsarbete och historiska efterforskningar bearbetades det insamlade materialet i en värderings- och urvalsprocess. Centrala gravvårdskommitténs *Handbok för kulturhistorisk inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar*, Länsstyrelsen Dalarnas *Riktlinjer för kyrkogårdsinventering* samt Riksantikvarieämbetets *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval* har varit vägledande för värderings- och urvalsprocessen. Med tydlig redovisning av ställningstaganden och metoder hoppas Dalarnas museum vinna förankring hos framtida användare av denna rapport. Alla moment i arbetsprocessen har genererat rapportmaterial, och själva rapportskrivningen bestod främst i att sammanställa de olika pusselbitarna. Arbetsprocessens sista moment var layout samt kart- och bildredigering.

Kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar

Gravvårdar som återspeglar berättelser om det förflutna och därmed bjuder till insikter om vår samtid är kulturhistoriskt värdefulla. En gravvård kan exempelvis bidra med starka berättelser om samhället, livsöden och sorg. När människor får kunskap om dessa berättelser kan de användas för att bilda djupare insikter om livet och tillvaron i tiden. Gravvårdar kan även användas som ett pedagogiskt verktyg för förmedling av mer komplicerade berättelser riktade till specifika målgrupper, såsom berättelser om Faluns framväxt och utveckling till besökare på en kyrkogårdsvandring. Alla gravvårdar har kulturhistoriskt värde eftersom alla gravvårdar kan förmedla berättelser. Olika gravvårdar får olika höga kulturhistoriska värden beroende på vilka berättelser som anses viktiga att lyfta fram i sammanhanget. Gravvårdar som besitter en eller flera av de egenskaper som listas till vänster bedöms vara av högt eller mycket högt kulturhistoriskt värde.

Lagskydd

Kulturmiljölagen skyddar helheten på en kyrkogård. I vården av en kyrkogård ska dess betydelse som en del av kulturmiljön beaktas. Kyrkogården som helhet ska vårdas och underhållas så att dess kulturhistoriska värde inte minskas eller förvanskas.

Ovan: Grav n:r Östra 1. Samling av gravar, utflyttade från kyrkorummet, oklart vilka som vilar här. Stor gjutjärnsomgärdning på stenplintar. Det kulturhistoriska värdet är mycket högt.

Nedan: Grav n:r Östra 5. Enkelt mycket ovanligt stenarbete. Gravvård för tre barn till en gruvarbetare boende på Nedre Elsborg. Det kulturhistoriska värdet är mycket högt.

Skyddet av kyrkogårdar omfattar tillståndsplikt för rivning eller väsentlig ändring av en så kallad fast anordning. Enligt Riksantikvarieämbetet bör återlämnade gravvårdar räknas som fast anordning, och skyddas därmed av tillståndsplikten enligt kulturmiljölagen. Är gravvårdarna belägna på ursprunglig plats ska de inte föras upp på inventarieförteckningen. Återlämnade gravvårdar som inte står kvar på ursprungliga plats, exempelvis lösa järnhällar, ska emellertid föras upp på inventarieförteckningen. I begravningslagen står det att återlämnade gravanordningar med kulturhistoriskt värde om möjligt ska lämnas kvar på kyrkogården. Det innebär indirekt att gravstenarna övergår till att bli fast anordning på kyrkogård och skyddade enligt lag. Dalarnas museum har som uppgift att bedöma gravstenarnas kulturhistoriska värde. Riksantikvarieämbetet är mycket tydlig i sin vägledning om att förhandsbeslut i form av utpekande eller gallring i ett konsultdokument är inte möjligt. Det är alltså inte lämpligt att utgå ifrån någonting annat än just kulturhistoriskt värde vid framtagande av en inventering. I vilken mån en gravvård besitter sådana värden att den måste sparas kan enbart beslutas av Länsstyrelsen.

Ovan: Kyrkogårdens norra infart med asfalt och avlastningsyta. Oxbärshäcken omgärdar hela kyrkogården.

Nedan: Stenmur från 1860 tar upp lutningen från åsen på vilken Kristine kyrka och kyrkogård är placerade.

Ovan: Kyrkogården från väster, fotograferad från Stora torget.

Nedan: Kyrkogården från nordväst, hörnet Trotzgatan-Kristinegatan.

Ovan: Kyrkogården från söder, med Svärdsjögatans nedre sträckning i fonden.

Nedan: Kyrkogården från öster, hörnet Svärdsjögatan-Trotzgatan.

KYRKOGÅRDEN I DAG

Följande kapitel består av en karaktärisering av kyrkogården som den såg ut vid inventeringstillfället. Den syftar till att måla upp en överskådlig bild av anläggningen och dess olika beståndsdelar. Varje enskilt område och begravningsplatsens olika gravvårdar behandlas mer ingående i ett senare kapitel.

Stora torget i Falu stadskärna, fotograferat från den stensatta platsen intill Kristine kyrkas vapenhus.

Läge och administrativ historik

Kristine kyrka är församlingskyrka för Falu Kristine församling i Västerås stift och belägen mitt i Falu stads centrum. Kyrkogården anlades 1649 i samband med att Falu Kristine kyrka uppfördes. Kyrkobyggnaden och kyrkogården nyttjades historiskt av borgarna i Falu stad och kyrkan var en viktig del i att stadens fick stadsprivilegier.

Kyrkogården breder ut sig över den nordöstra sidan av Stora torget. Sydost om kyrkogården ligger Stora Kopparbergs Bergslags huvudkontor och i sydväst Falu rådhus. Mitt emot kyrkan, tvärs över Stora torget, finns kvarteret Falan med affärs- och kontorshus.

Översikt

Kyrkogården har en rektangulär form med skarpa hörn i öst-västlig riktning. Den består i huvudsak av tre områden varav alla ligger i direkt anslutning till kyrkobyggnaden. Norra området gränsar till Kristinegatan och Stora torget, södra området till Stora torget och Svärdsjögatan och östra området till Kristinegatan, Trotzgatan och Svärdsjögatan. Idag är det enbart område Östra som fortfarande innehåller gravvårdar. Kyrkogården har som helhet något av en parkkaraktär och innehåller flera stora lövträd vilket bildar en grön fond mot torget i väster.

Det är inte längre möjligt att begravas på Kristine kyrkogård. Gravvårdarna

Falu Kristine kyrkogård sedd från ovan. Ortofoto från Lantmäteriet.

härrör generellt från tiden kring 1850-talet och består i huvudsak av enskilda högresta gravvårdar i gjutjärn och sten. Flera har omgärdningar i gjutjärn. Några allmänna varv förekommer inte.

Topografi

Kristine kyrkogård breder ut sig över en yta som, vid anläggandet, låg mitt uppe på den ås som sträcker sig genom staden. Kyrkobyggnadens entré är belägen på den högsta punkten och den östra delen av kyrkogård sluttar svagt åt öster. Mot Trotzgatan och Svärdsjögatan planas kyrkogården ut med hjälp av en stödmur.

Östra sidan sträcker sig över hela kyrkogården och är det enda område på kyrkogården som fortfarande har kvar gravvårdar idag.

Fotograferat från norra sidan mot rådhuset. Gångvägens dragning är minst 100 årig och belagd med skiffer.

Intill kyrkans entré finns en trappa som leder upp från Stora torget tillsammans med muren från 1860, med tillhörande inristning.

Fotograferat från södra sidan mot Stora torget. Kyrkan har en mycket framträdande placering.

Foto: Albin Hedling 1870. Dalarnas museums samlingar.

A black and white photograph of a church tower and surrounding buildings. The church tower is on the left, with a spire. The background shows a town with various buildings and a hazy sky.

KULTURHISTORISKA SAMMANHANG

Följande kapitel består av redogörelser kring olika kulturhistoriska sammanhang som bedöms ha haft en inverkan på kyrkogårdens tillkomst, utveckling och formgivning. Sammanhangen behandlar även bland annat kyrkogårdens lokallistoriska kontext samt dess historia i förhållande till allmän kyrkogårdshistoria.

Karta över Falu stad 1761. Ritad av Nils Kiellström. Lantmäteriets historiska kartor.

HISTORISK KRONOLOGI

Tid	Händelse
Medeltiden	Faluns tillkomst och utveckling hänger samman med gruvdriften, som sannolikt påbörjades under vikingatiden. Den första skriftliga källan som behandlar gruvan är daterad till 1288, och är ett bytesbrev som bekräftar att Västerås-biskopen Petrus Elofsson fick rätt att lösa tillbaka sitt ägandeskap i Kopparberget.
1347	Privilegiebrev för Falu gruva utfärdas, undertecknat kung Magnus Eriksson. Vari kungamakten bekräftar tidigare utfärdade privilegier till bergsmän i området och ger detaljerade upplysningar om hur arbetet vid gruvan skulle utföras.
1357	Kopparbergs församling bildas för de bergsmän som arbetade vid gruvan. Området kring Falun uppgår formellt i Torsångs socken.
1554	Kopparbergs socken bryts ut från Torsångs socken som förutom Falun omfattar Nordanrog, Ovan Varpan, Hosjöbygden, Varggårdsbygden, Morbygden och Aspebodabygden.

1635	Tillstånd utfärdas för byggande av ytterligare en kyrka i Falun. En förutsättning för att den gamla marknadsplatsen intill Kopparberget ska få stadsrättigheter är en större kyrka för borgerskapet.
1640	Morbygden och Aspebodabygden bryts ut från Kopparbergs socken och bildar Aspeboda socken.
1642	Falu stad bildas genom utbrytning från Kopparbergs socken.
1649	Kyrkogården tas i bruk innan kyrkan är helt färdig eftersom det råder brist på gravplatser vid Stora Kopparbergs kyrka.
1653	Trivialskola uppförs i kyrkogårdens norra hörn, i enlighet med 1649 års skolordning.
1660	Kyrkogården är något mindre än dagens kyrkogård och har en omgärdning i trä. Omgärdningen har två portar i väst, en i öst och en något mindre i norr.
1665	Falu Kristine församling bildas genom utbrytning från Kopparbergs församling.
1692	Intill torget finns en port med stentrappa upp till kyrkogården.
1600-talets senare del	Borgmästaren i Falun beslutar tillsammans med stadens råd att inga själaringsningar får ske förrän klockaren fått betalt och ringningen godkänts av kyrkovården. Om så ändå skedde blev bötesbeloppet 12 mark.
1711	Falu Kristine kyrka anträffas av blixten och kyrktornet brinner upp.
1726	I kyrkogårdens sydöstra hörn byggs ett förrådshus i timmer med brädtak.
1761	Benkammare i kyrkogårdens sydvästra hörn rivs.
1768	Några mindre träd planteras på försök men klarar inte av roströken.
1771	Norr om kyrkan, intill trivialskolan, byggs ett så kallat gjuthus.
1780	Porten i nordvästra hörnet står på gråstensgrund, murad av tegel och täckt med rödfärgat brädtak. De västra portarna är täckta med takstenar, varav en har kopparbeklädda pelare.
1789	Kyrkogården har 50 timrade gravvårdar. Flera av dessa är försedda med järnhällar. På kyrkogården finns också gravvårdar med trästaket.
1790-tal	Kyrkogården omgärdas av en tegelmur på gråstensgrund med nischer innanför och är betäckt med rödfärgat brädtak.
1791	Som ersättning för benkammaren muras en ny vid mitten av den södra muren. Den har ett rymligt valv under golvet. Benkammaren förlängs senare österut med en stor murad och välvd gravkammare. Denna tjänar som bisättningsrum fram till mitten av 1960-talet.
1821	Trivialskolan är förfallen och rivs.
1860	Omgärdningshäckar och stenmur tillkommer. Årtalet huggs in i kyrkogårdsmuren.

Utsnitt ur karta över Falu stad, författad åren 1761, 1781 och 1782 av Nils Kiellström. Kopierad år 1805 av Carl Linderberg. Falu Kristine kyrka intill Stora torget och med Trivialskolan fortfarande bevarad i det nordöstra hörnet. Lantmäteristyrelsens arkiv, Lantmäteriet.

1860	Kyrkogården är fullbelagd och ett förslag på ny kyrkogård vid Kämparvet tas fram.
1880	I början av 1880-talet blir Kristine församlings begravningsplatser vid Kristine kyrka och Kämparvet otillräckliga och planeringen av Norslunds kyrkogård startar.
1890	Öster om koret står flera fullvuxna björkar och lindar.
1905	Kyrkogården omgestaltas med ytterligare växtlighet.
1906	Förslag på omläggning av gångar på Kristine kyrkogård.
1925	Begravning sker nu ytterst sällan och enbart för den som har tillgång till en sedan tidigare befintlig familjegrav.
1956	Falugatan breddas och delar av kyrkogården måste läggas igen. Benboden rivs och allén längs Svärdsjögatan sågas ner tillsammans med flera träd på kyrkogården.
1956	Trapporna i kyrkogårdens norra och östra hörn mot Trotzgatan tas bort vid breddningen av vägen.

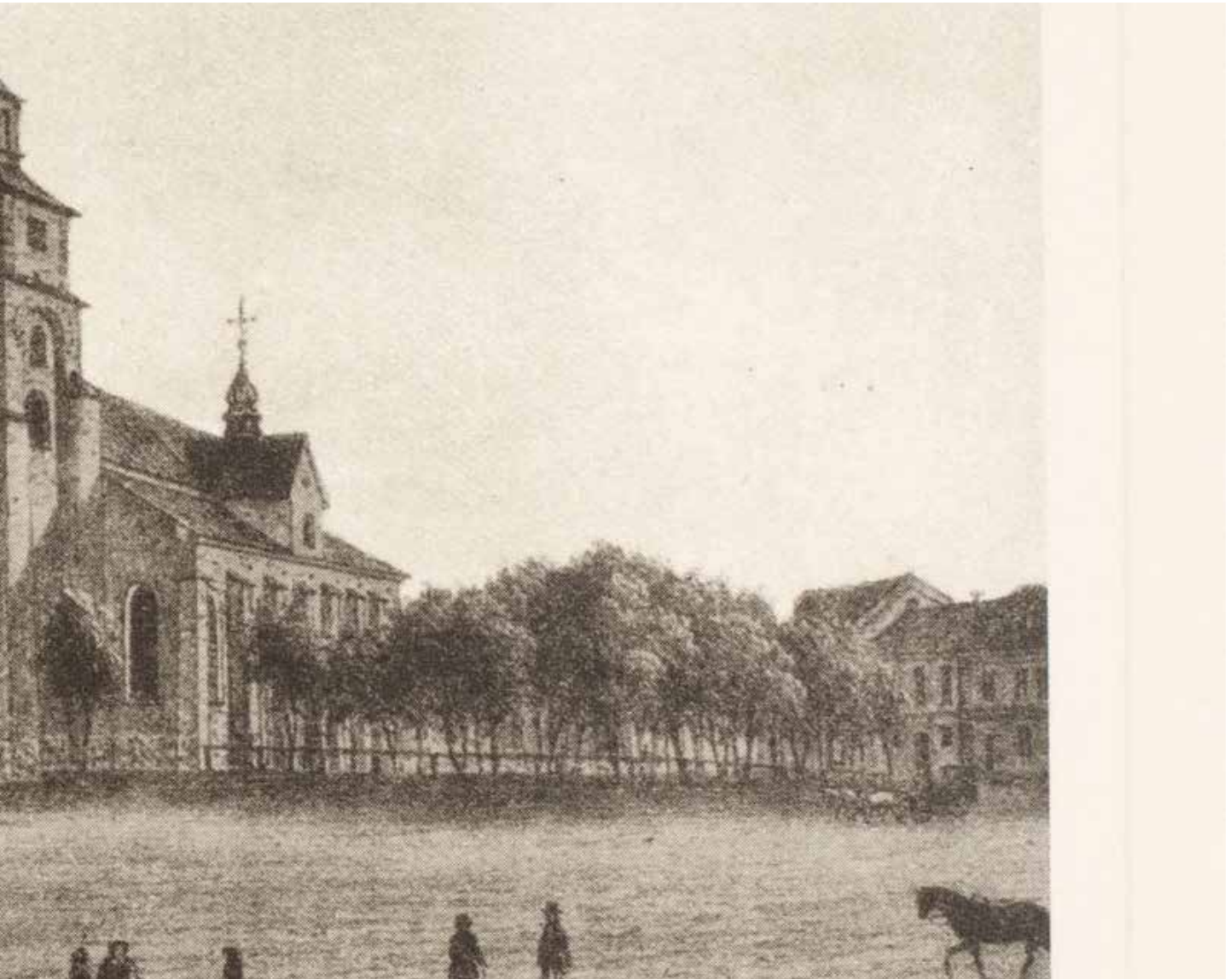
Ortofoto från 1975. Lantmäteriet.

1956	I samband med att Falugatan breddas passar församlingen på att ge kyrkogården en omdaning. På södra sidan om vapenhuset anläggs en plats för soffor och blomsterurnor belagd med röd sandsten. Stenmuren, på båda sidor om trappan mot torget, avtäcks med en 10 cm tjock huggen sten. Gamla grusade ytor läggs igen och ersätts med gräsmatta. Flera nya träd och buskar planteras.
1967	Gräsmattor och vägar blir allvarligt skadade efter omläggning av vatten- och avloppsledningar. Anslag beviljas för att kunna återställa kyrkogården. Kostnaderna beräknas till 74.000 konor.
2014	Plats för återvinningsstation tillskapas vid kyrkogårdens norra infart.
2015	Cortenstålskanter tillkommer kring den grusade ytan invid kyrkans grund.

STADS- OCH SOCKENHISTORIK

Stora Kopparbergs sockens såväl som Falu stads tillkomst och utveckling fram tills 1900-talet är tätt sammankopplad med gruvdriften vid Kopparberget. Den första skriftliga källan som behandlar gruvan är daterad till 1288, men bergsbruket var sannolikt redan igång i slutet av vikingatiden. Gruvans rikedomar i symbios med en rik tillgång på arbetare och tillflyttade köpmän ledde till att Falun kunde växa till ett betydande tätbebyggt område redan under medeltiden. Falun med omnejd låg formellt i Torsångs socken fram tills 1554, men folket vid gruvan bildade Kopparbergs församling redan 1357. När området tillslut fick stadsprivilegier 1641 blev Falun den näst största staden i om-

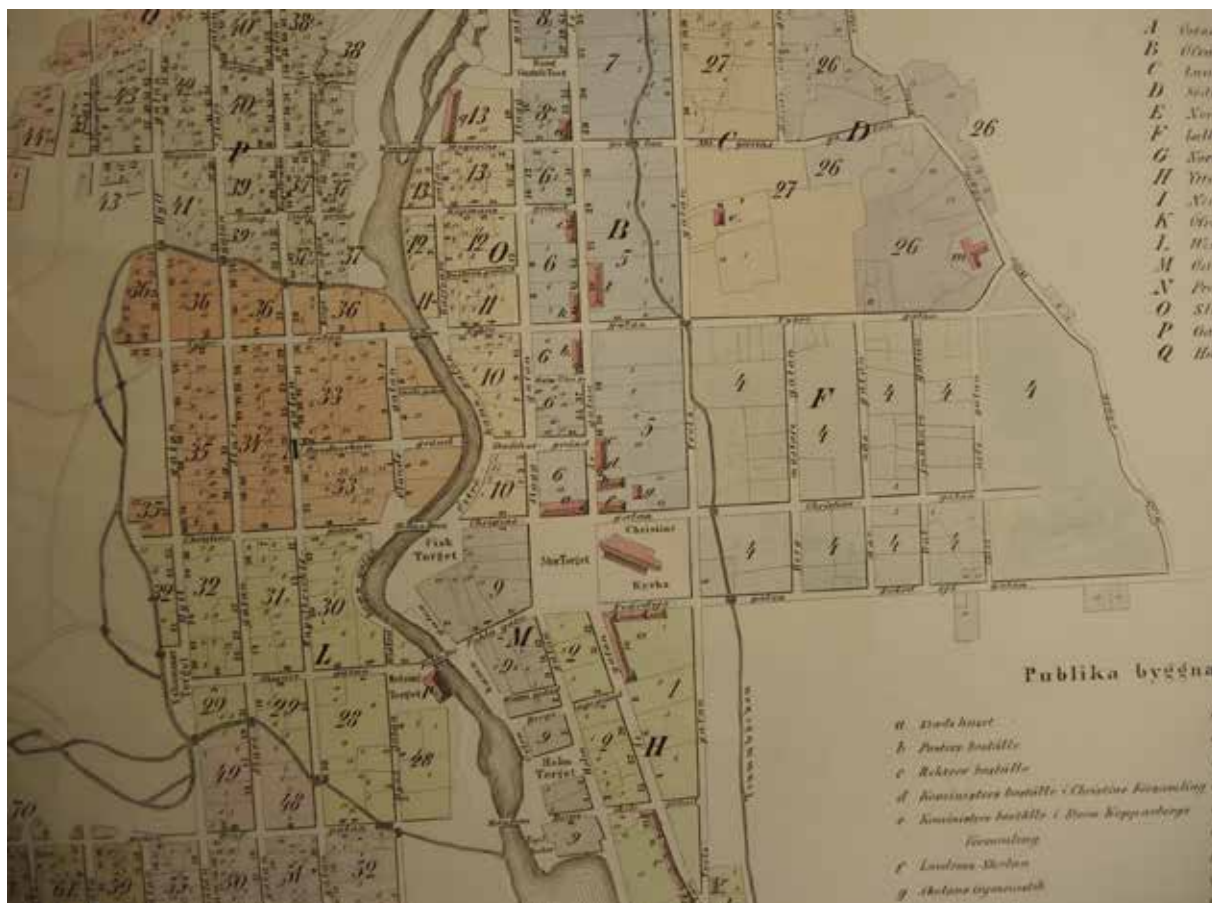
Stora torget i Falun, med rådhuset till vänster och Kristine kyrka i mitten. Till höger skymtar Stora Kopparbergs aktiebolags kontor. 1860. Dalarnas museums bildsamling.

rådet som idag utgör Sverige¹. Den framgång som föranlett stadsbildningen skulle dock bli förhållandevis kortvarig. Vid 1700-talets mitt minskade avkastningen i gruvan och flera brandkatastrofer härjade staden. Därefter inträffade en lång period av lågkonjunktur och befolkningsminskning².

Området som idag är Falun utgjordes historiskt av två administrativa enheter - dåvarande Kopparbergs socken och Falu stad. Kopparbergs socken (som kom att kallas Stora Kopparbergs socken först 1939) bildades genom utbrytning från Torsångs socken 1554, och Falu stad bildades år 1642. Efter 1642

¹ Olsson, 1990, sid. 2

² Ibid, sid. 22

Utsnitt ur Karta över Falu stad av J. F. Bagge utgiven år 1856. Trivialskolan är nu riven. Lantmäteriets arkiv, Lantmäteriet.

var Falun med omnejd således uppdelat i Falu stad och Kopparbergs socken. Kopparbergs socken omgärdade staden och innefattade de geografiska områdena Nordanrog, Ovan Varpan, Hosjöbygden, Varggårdbygden, Morbygden och Aspebodabygden. Morbygden och Aspebodabygden utbröts dock från socknen 1640 och bildade Aspeboda socken. Till socknen och staden hörde två församlingar, Kopparbergs församling, som bildades utan egen socken 1357, och Falu Kristine församling som bildades genom utbrytning från Kopparbergs församling 1665. Kristine församling blev efter uppdelningen främst stadsbornas, borgarna och köpmännens församling, medans Kopparbergs församling tillhörde omlandet och bergsmännen. Befolkningen i vissa stadsdelar, som Östanfors och Gamla Herrgården förblev församlingsmedlemmar i Kopparbergs församling även efter bildandet av en stadsförsamling. Vid 1862 års kommunalreformer övertog nybildade kommuner borgerliga frågor från de äldre socknarna. I samband med detta bildades av Kopparbergs socken även Kopparbergs landskommun, som senare kom att kallas Stora Kopparbergs landskommun och som 1967 kom att uppgå i Falu stad. Kunskapen om uppdelningar mellan olika socknar, församlingar och administrativa enheter

Falu gruva fotograferad ovanför Stora Stöten, med Falu stad i bakgrunden. Okänd fotograf. Dalarnas museums bildsamling.

är viktig eftersom den förklarar vilka människor som i huvudsak vilar på Faluns olika kyrkogårdar. Begravningsplatsen runt Kristine kyrka var borgarnas begravningsplats, vilket delvis återspeglas i vilka titlar som finns bevarade där.

Från industriort till centrum för administration, kultur och handel

Från och med 1850-talet inleddes en ny period av tillväxt och utveckling i Falun. Staden och omlandet fick flera järnvägsförbindelser, däribland till Korsnäs där ett viktigt sågverk kom att förläggas. I Grycksbo fanns sedan 1700-talet ett pappersbruk som expanderade när järnvägen etablerades. Ett antal regionalt viktiga institutioner placerades på de grönskande sluttningarna öster om Falu stad. Samtidigt upplöstes flera av de statliga regelverk som dittills reglerat gruvnäringen samt annan industri och handel. Detta ledde till framväxten en ny överklass som kom att få stor påverkan på hur Falu Stad gestaltades kring sekelskiftet 1900. Falun hade inträtt i en omvandling från utpräglad gruvort till ett regionalt säte för administration, handel, utbildning och kultur.

Vy mot Falun från Korsnäsvägen. Både Stora Kopparbergs kyrka och Kristine kyrka synliga. Okänd fotograf. Dalarnas museums bildsamling.

Omstruktureringar i Bergslaget

Under 1800-talet inträffade flera stora förändringar inom bergsbruksnäringen. Den svenska kopparframställningen gav allt sämre avkastning. Nya metoder för järnframställning gjorde det möjligt att producera stora mängder billigt järn och stål. Den statliga inblandningen i bergsbruket upphörde till förmån för fri konkurrens inom gruv- och metallindustrin 1862.

Stora Kopparbergs Bergslag märkte förändringarna som följde i kölvattnet av avregleringarna och började därför redan tidigt komplettera gruvnäringen med annan industriverksamhet utanför Falun. Snart etablerades flera skogs- och järnbruk i bolagets regi runt om i Dalarna³. Verksamheten utvecklades senare till att innefatta ett mindre antal storskaliga anläggningar av mycket hög ekonomisk betydelse – däribland Domnarvets Jernverk, Skutskärs sågverk och Kvarnsvedens pappersbruk⁴. I Falun kompletterades gruvan, vars koppartillgångar nästintill sinat vid 1800-talets slut, med brytning och fabriksmässig förädling av andra mineraler och biprodukter så som guld, silver och svavelkis⁵. Bolaget anlade en svavelsyrafabrik, en silverhytta och ett vitriolverk längs Faluån⁶. 1888 ombildades Bergslaget till ett aktiebolag, och i takt med att dess verksamhet utökades uppstod en omfattande administrationsapparat

3 Olsson, 1975, sid. 49

4 Rydberg, Gullers, 1979, sid. 70-74

5 Ibid, Olsson, 1975, sid. 49

6 Svenska stadsmonografier, 1957, sid. 58, Olsson, 1988, sid. 29, 36-37, 42

Kristine kyrkogård, 1940. Få gravvårdar framträder på bilden vilket tyder på att beståndet minskat redan under 1940-talet. Dalarnas museums bildsamling.

som lokaliserades till Falun. I det stora hela kom Stora Kopparbergs Bergslags omvandlingar under 1800-talet att bli en framgångssaga. Företaget hade en påtaglig närvaro i staden under perioden 1860-1940, särskilt genom dess omfattande administrationsavdelning och Bergslagens huvudkontor. Den lokala gruvnäringen fortsatte även sysselsätta många gruvarbetare trots att kopparbrytningen minskade i betydelse i förhållande till andra mineraler.

Förändrade förutsättningar för handel och hantverk

Falun tillkom på premisen om att det fanns ett handels- och hantverksutbud som kunde bistå gruvans arbetare med nödvändig service. Redan på 1600-talet fanns 125 hantverkare i området, och vid sidan av dessa ett större antal köpmän. Under perioden 1860-1940 bibehöll och expanderade hantverket och handeln sina betydelsefulla positioner inom staden. Mot 1940-talet försörjde sig 40 procent av stadens invånare på hantverk eller industriarbeten och 20 procent på handel som heltidssyssla. Staden hade vid detta tillfälle cirka 300 affärsidkare varav många hade verksamheter i stadskärnan. Det fanns även en utbredd verksamhet kring handel och hantverk i de gamla arbetarstadsdelarna⁷. En av de stadsdelar som inhyste särskilt många hantverkare var Elsborg, en stadsdel som annars brukar omnämnas i kontext till den stora mängd gruvarbetare som bodde där.

Vy över Falun från Faluåns utlopp i Tisken, med Kristine kyrkas torn i bakgrunden. Dalarnas museums fotosamling.

Välstånd och fattigdom

Från och med 1840-talet uppfördes ett betydande antal stora offentliga institutionsbyggnader på de grönskande sluttningarna öster om staden. Området hade dessförinnan varit jordbruksmark tillhörande olika brukspatroner och bergsmän i staden med omnejd⁸. Det första bygget gällde ett nytt länsfängelse. Därefter följde bland annat ett nytt lasarett, Dalregementet och ett antal skolor⁹. Mot slutet av 1800-talet och under början av 1900-talet inrättades dessutom ett antal privata serviceinstitutioner i form av tidningar, telegraf, stadshotell och banker. Dessa institutioner svarade troligen mot befolkningsökningen tillika Faluns utveckling till en betydande järnvägsknut¹⁰. Nya industrier och näringsfriheten erbjöd ekonomisk tillväxt och nya arbetsförhållanden. För vissa grupper ökade välståndet väsentligt. I städer som Falun framväxte exempelvis en ny borgarklass bestående av grosshandlare, fabriker, högre ämbetsmän, publicister och entreprenörer. Samtidigt ökade fattigdomen, både på landsbygden och i städerna. I Falun manifesterades de sociala skillnaderna mellan medborgarna exempelvis när stadens sociala toppskikt började uppföra påkostade villor i sluttningarna öster om staden kring sekelskiftet år 1900. Dit, till stadens »ljuveliga sida«, nådde inte roströken från gruvan.

8 Falu stads hembygdsnämns m.fl., 1941, sid. 29, ff., Olsson, 1988, sid 19

9 Olsson, 1990, sid. 22.-23

10 Ibid

Två flickor sitter på den under 1860-talet uppförda mur som fortfarande veter mot Stora torget i Falun. Häcken, som skymtar till vänster i bild, var på den tiden betydligt högre än idag. Dalarnas museums fotosamling. Per August Andersson.

Reflektioner och källkritik

Det har inte varit möjligt att finna några större mängder sammanställd kunskap om de underliggande sociala sammanhang och strukturer som formade Falun efter 1600-talet. En stor andel av den historieskrivning som berör tiden efter 1650 inriktar sig på industrihistoria, anekdoter, förenings- och personhistoria eller renodlad byggnadshistoria. Detta har medbringat svårigheter i att fånga en generell berättelse om hur staden utvecklades, särskilt under perioden 1860-1940. Ovanstående berättelser bör därför inte ses som ett försök till att berätta en komplett berättelse om Falun under perioden 1860-1940, utan som ett urval av historiska sammanhang som kan berätta något om staden i förhållande till de strukturer som syns på begravningsplatsen idag.

KYRKOGRÅRDSHISTORIA

Idag finns knappt några spår kvar av gravskicket på Kristine kyrkogård från tiden innan 1800-talet. Antalet kvarvarande gravvårdar är över lag mycket få. Det är en effekt av hur Kristine kyrkogård har använts genom historien. Från att det rädde brist på gravplatser på begravningsplatsen vid Stora Kopparbergs kyrka under 1600-talet till att kyrkogården under 1900-talet kom att brukas som grönyta i en framväxande stad.

Trängseln i Stora Kopparbergs kyrka bidrog till att processen med den nya skyndades på. Platsen för den nya kyrkan var Nils Birgerssons gård på Åsen. Kyrkogården vid Kristine kyrka togs i bruk 1649, redan innan kyrkan var helt färdig, på grund av platsbrist på begravningsplatsen vid Stora Kopparbergs kyrka.

Gravar i kyrkorummet

Vid tiden för Kristine kyrkas anläggande var det accepterat med gravsättning inuti kyrkobyggnaderna, särskilt i de större städerna. Det blev möjligt för alla med tillräckligt mycket pengar och inflytande att köpa sig en gravplats inomhus. Inne i Kristine kyrka gravsattes bland annat borgmästare, rådmän och präster. Med 1700-talet och upplysningstiden kom nya renlighetsideal och gravsättningar inuti kyrkobyggnaderna lyftes fram som ett stort sanitärt problem. Idéerna kom ursprungligen från läkare och hygieniker i andra europeiska länder samt i tradition från Martin Luther, som redan på 1500-talet förespråkade begravningsplatser utanför staden. Särskilt tongivande i den svenska debatten var prästerskapet, som sedan länge förfasats av smittoriskerna med gravsättningar inuti kyrkan. Begravningsmonumenten riskerade även att försvåra att kyrkorummet användes som en funktionell gudstjänstlokal¹¹. Bogårdsmurarna var ursprungligen i trä men under 1600-talet påbörjades en diskussion ifall kyrkan fortsättningsvis skulle ha omgärdning i trä eller tegel¹². Mellan 1660 och 1690 byggdes murarna om vilket bekostades av familjen Svab och flera andra ansedda Falubor. Muren var av gråsten och tegel med nischer på insidorna. I nischerna ristades donatorerna namn¹³. Kyrkogårdens utbredning var något mindre än idag. I kyrkogårdens nordöstra hörn, längs med Trotzgatan, uppfördes Falu Trivialskola i timmer 1653¹⁴.

Benkammare och bårhus

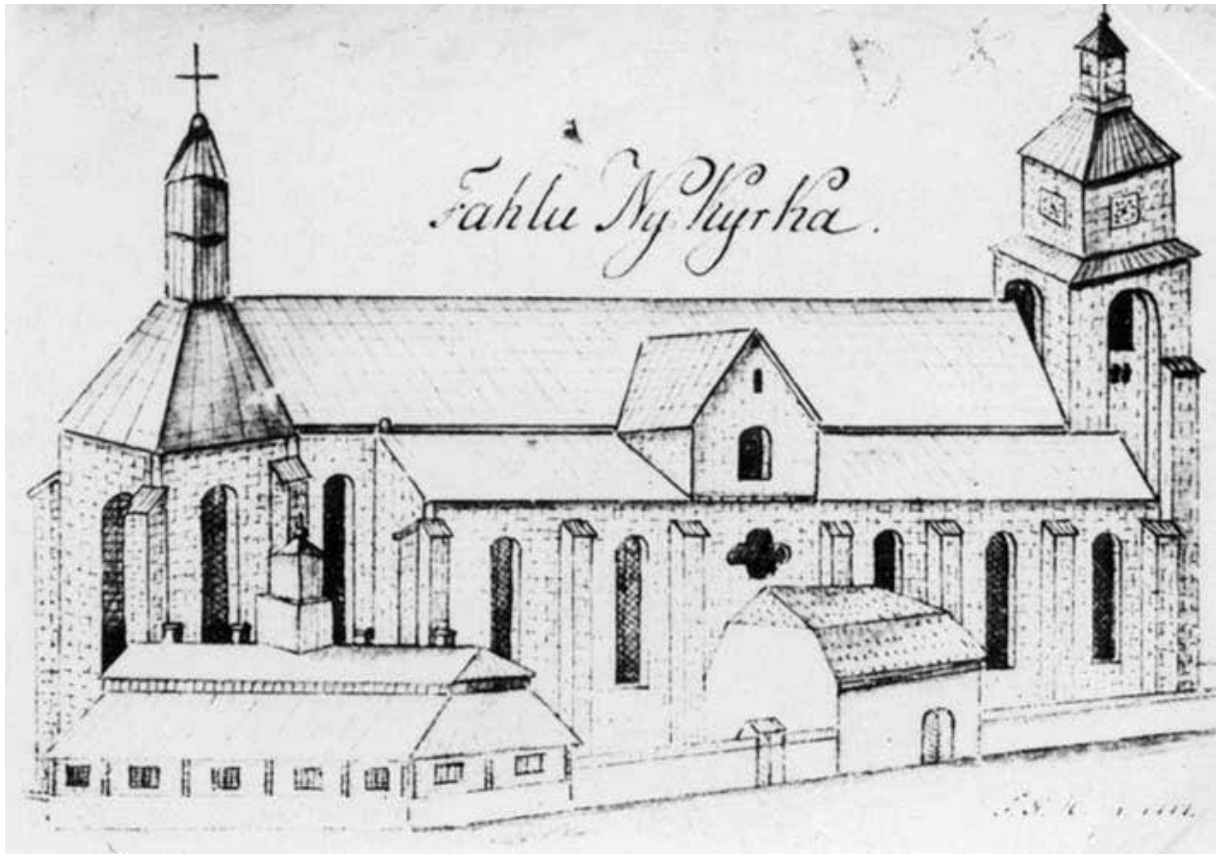
Längs med kyrkogårdens ytterkanter har det stått flertalet byggnader som

¹¹ Bucht, 1992, sid. 27-28, Andersson, 2002, sid. 19, Theorell m.fl., 2001 sid. 14-15

¹² Östberg, 1978. Sid 61.

¹³ Boethius, 1941, Sid. 87

¹⁴ Lannermark, 1985. Sid 17

Teckning av Falu nya kyrka och trivialskola från 1777. På teckningen syns också bårhuset, till höger om trivialskolan. Hörstedt.

samtliga har rivits. Vid utgrävningar utmed Svärdsjögatan 1956 hittades rester efter en timrad benkammare i det södra hörnet som revs 1761 i samband med en stor stadsbrand¹⁵. Detta för att inte skapa en brygga mellan antända gårdar och kyrkan. I det sydöstra hörnet stod ett timrat förrådshus med spetsigt bräddtak. Bredvid Trivialskolan stod ett bårhus som syns på bilden ovan. Som synes på teckningen ovan var bogårdsmuren relativt hög med portar. Under 1770-talet putsades murarna med kalkputs och fick röda speglar på utsidan, se teckning på sid 33¹⁶.

Förbud mot att begravas i kyrkan

I Sverige fick de nya idéerna om renlighet gehör från staten. År 1783 upprättades ett allmänt förbud mot försäljning av gravplatser inuti kyrkobyggnaderna. Vid det här laget finns omkring 50 gravvårdar inuti Kristine kyrka. De församlingsmedlemmar som ärvt eller köpt gravplatser inuti kyrkan var motvilliga till förbudet, och vägrade först avstå från sina gravplatser, om de inte istället fick »välmurade gravar på kyrkogården»¹⁷. Flertalet gravar på kyrkogården be-

¹⁵ Östberg, 1978. Sid 63.

¹⁶ Boethius, 1941. Sid. 87

¹⁷ Ibid, 1941, sid. 10

skrivs vid den här tiden som timrade och försedda med liggande järnhällar, ett ståndsmissigt utförande. På kyrkogården finns idag en stor gravvård omgärdad av ett gjutjärnsstaket från 1800-talet där från kyrkan utflyttade kvarlevor placerats. Vilka som vilar där är okänt. I kyrkogårdens sydvästra del uppfördes ett nytt benhus 1791, som ersättning för det som revs i samband med stadsbranden 1761. Trivialskolan upptog också en större del av kyrkogårdens nordöstra hörn. Ett plank avskärmade skolgården från kyrkogården¹⁸.

Kyrkogården som park

Det var först under 1800-talet som kyrkogårdar på allvar började behandlas som arkitektoniska anläggningar. Nya kyrkogårdskvarter organiserades i större städer ofta med en stram och symmetrisk plan och förutbestämda gångsystem. Begravningsplatserna och kyrkogårdarna planterades med stora mängder träd och buskar.¹⁹ Inspirationen kom från andra europeiska länder och Tyskland var ett föregångsland.²⁰ Begravningsplatsen skulle vara *en park bebodd av de döda, till tröst för de levande*.²¹ Redan 1768 har det gjorts försök med trädplanteringar på Kristine kyrkogård. Ränthmästare H. J. Gahn föreslog för kyrkorådet att träd skulle planteras, till kyrkogårdens prydnad. Försöken rörer ingen framgång på grund av roströken. Trivialskolan som uppnått en ålder av 167 år var under 1820-talet så pass förfallen att den revs.

År 1860 gjordes nya försök med växtlighet på Kristine kyrkogård då omgärningshäckarna tillkom tillsammans med en ny stenmur. Årtalet ristades in i stenmuren till höger om huvudentrén. På en karta från 1906 förekommer en mängd trädmarkeringar som indikerar att man, under andra halvan av 1800-talet, ändå lyckats få träd att överleva. Även på äldre fotografier från senare delen av 1800-talet syns att det nu finns uppvuxna träd på kyrkogården.

Uppordnade kyrkogårdar

1800-talets kraftiga befolkningstillväxt fick som konsekvens att det även var fler människor som dog. På kyrkogårdar med begränsad yta behövde församlingarna därför ta upp nya gravar med allt snävare tidsintervall. Därigenom uppstod ett ökat behov av organisering, ordning och planering av kyrkogården. För att undvika att gamla gravar återanvändes för tidigt inrättades på vissa platser redan innan 1800-talet en kronologisk beläggningsordning, där gravarna placerades på rader och användes kronologiskt i den ordning som människor dog.²² I början av 1880-talet blev Kristine församlings begravningsplatser vid Kristine kyrka och Kämparvet otillräckliga och planeringen av Norslunds kyrkogård startade²³.

18 Östberg, 1978, sid. 64

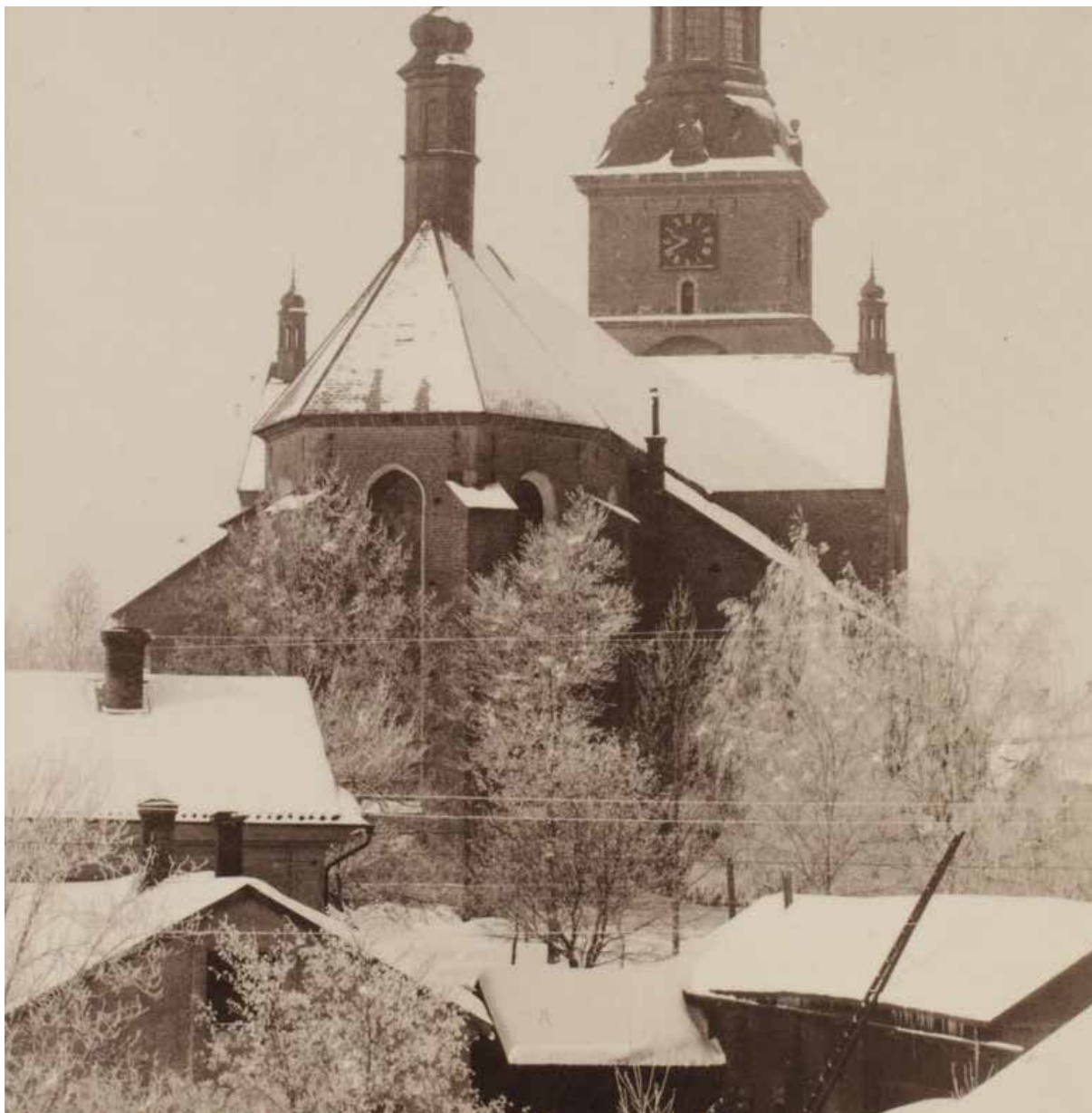
19 Ibid., s. 28, Andréasson, 2007, s. 28.

20 Bengtsson & Bucht, 1992, s. 24–27.

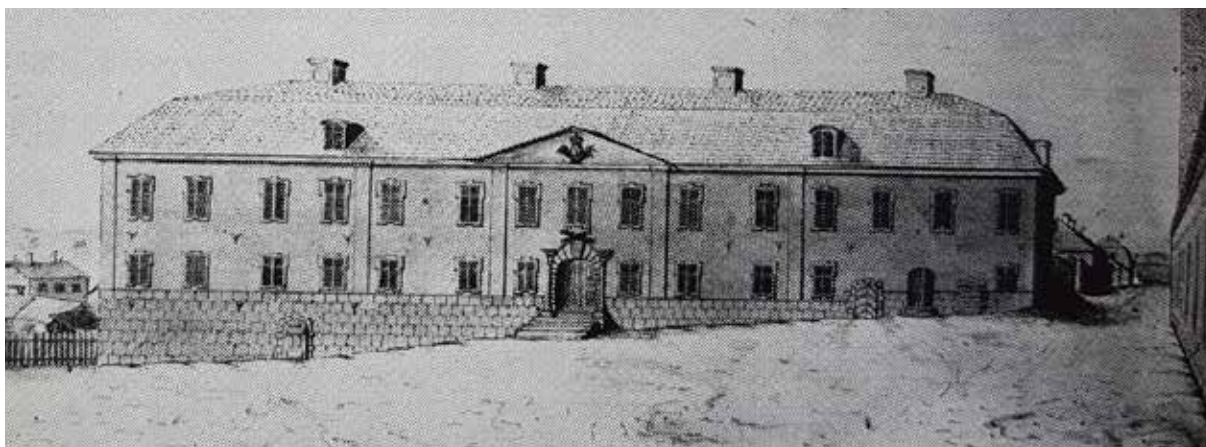
21 Theorell m.fl., 2001, s. 497.

22 Andréasson, 2012, s. 50, Theorell m.fl., 2001, s. 17–18.

23 ULA: Kristine församling. Orb, Förslag till ny begravningsplats, Till Kristine församlings kyrkostämman...

Kristine kyrka fotograferad från öster 1890. Flera uppvuxna träd står i det område som idag benämns som östra. Dalarnas museums bildsamling.

Rådhuset vid Stora torget. Till höger i bilden skymtar kyrkogårdens murade omgärdning, hög med speglar. Anders Polheimer 1767. Det gamla Falun, Östman, 1978

Gravvårdar i gjutjärn på Kristine kyrkogård, med omgärdningar i samma material. Gravvårdarna är från 1800-talets mitt.

Gjutjärn på kyrkogårdar

Falu stad har sedan lång tid tillbaka en stark koppling till bergsbruk och industri och omfattande bergsbruk har präglat och pådrivit samhällsutvecklingen under mycket lång tid. Att järnhanteringen varit viktig syns på kyrkogårdarna där många äldre gravvårdar är tillverkade av järn. På Kristine kyrkogård är andelen gravvårdar med gjutjärn hög och materialet återfinns både i omgärdningar och gravvårdar och är från 1850 och 1860-talen.

I Falun fanns Nya Falu gjuteri som bland annat tillverkade gravvårdar i järn. Företaget bildades efter 1800-talets mitt²⁴.

I samband med att mer förmögna personer inte längre kunde köpa en plats inuti kyrkan aktualiserades frågan om mer påkostade gravmonument ute på kyrkogården. Till dessa hörde ofta olika typer av påkostade järnstaket och inhägnader. De flesta av de järnstaket och inhägnader som finns på Kristine kyrkogård uppfördes sannolikt alla före 1900. Staketen tillverkades i sektioner och hade ofta en tillhörande grind med lås. Nästan alla staket är monterade på en sockel av kalksten eller granit, vilket även var vanligt i andra delar av Bergslagen. Riktigt påkostade staket kunde vara monterade på en sockel av gjutjärn. Vissa av de gjutna staketen var inte tillverkade för att användas

24

Örjan Hamrin, muntlig uppgift. Utredning om Stora Kopparbergs kyrka. 2019-01-31

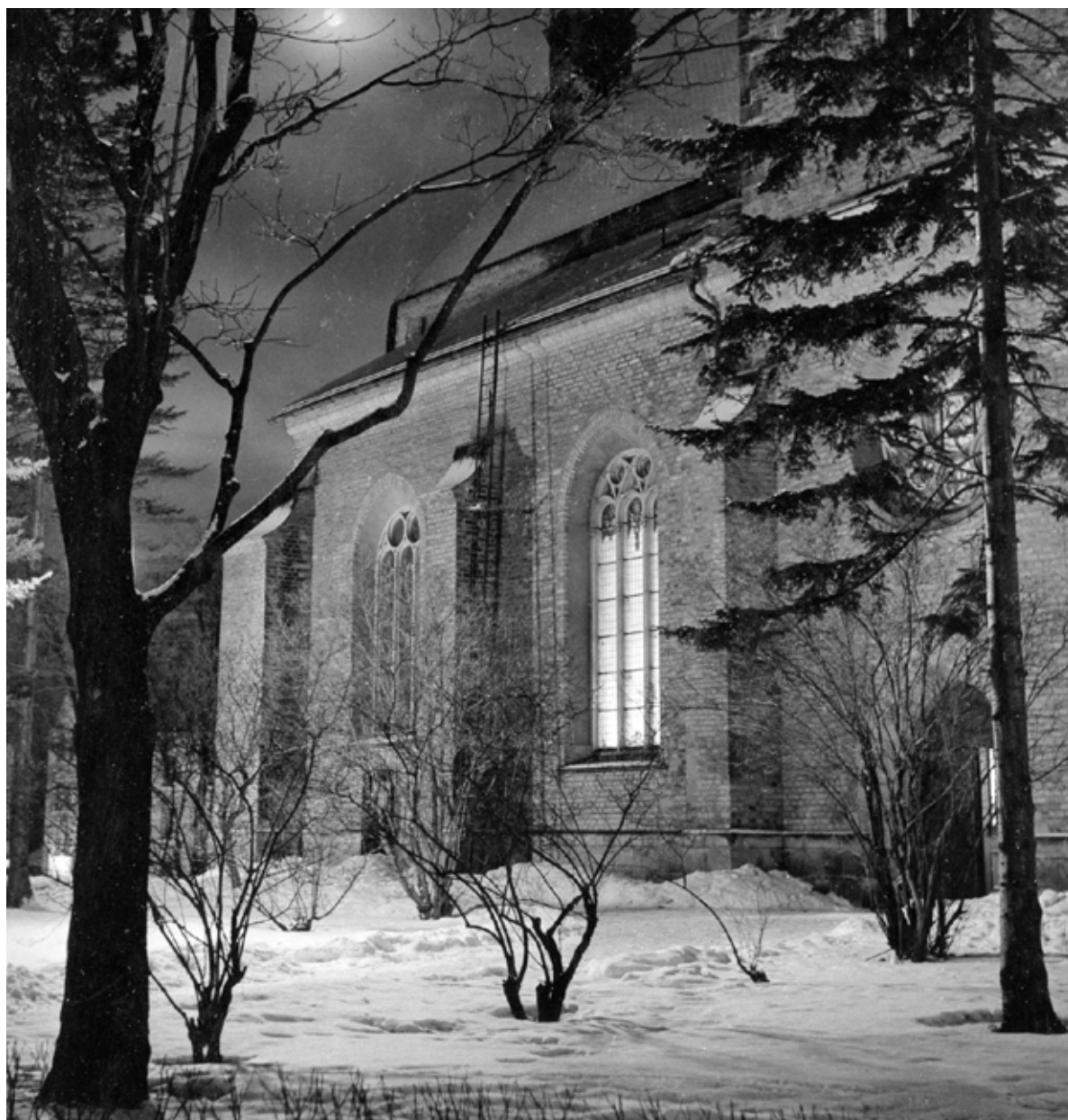

Detalj av omgärdning i gjutjärn. Granit eller kalksten var vanligt som grund till staketen av gjutjärn. På riktigt påkostade gravvårdar kunde grunden dock, som här, bestå av gjutjärn.

Detalj av dekoration på omgärdning i gjutjärn.

specifikt för gravanordningar, utan förekom även i profana miljöer eller som omgärdningar till bland annat hela kyrkogårdar. Från och med 1800-talets slut förekom även smidesstaket på kyrkogårdarna. Smidesjärn ansågs finare eftersom det var en mer hantverksmässigt krävande teknik. På smidda staket finns ofta många detaljer av gjutjärn, så som pollare, krön på staketpinnar osv²⁵.

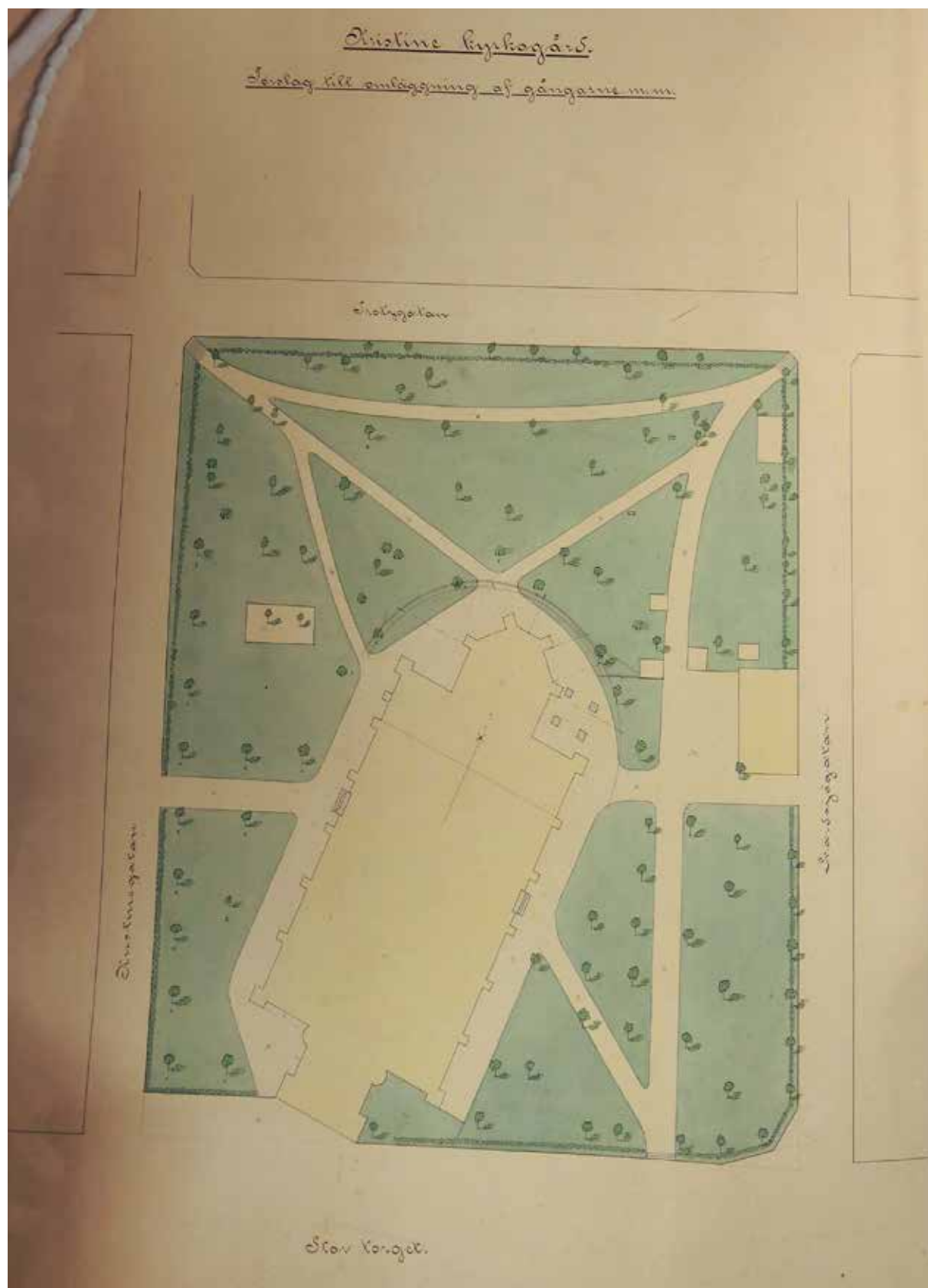
Kristine kyrka och kyrkogård vintern 1965. Kring uppfartsvägen vid södra entrén stod tidigare buskar på rad. Dessa är borta idag. Dalarnas museums bildsamling.

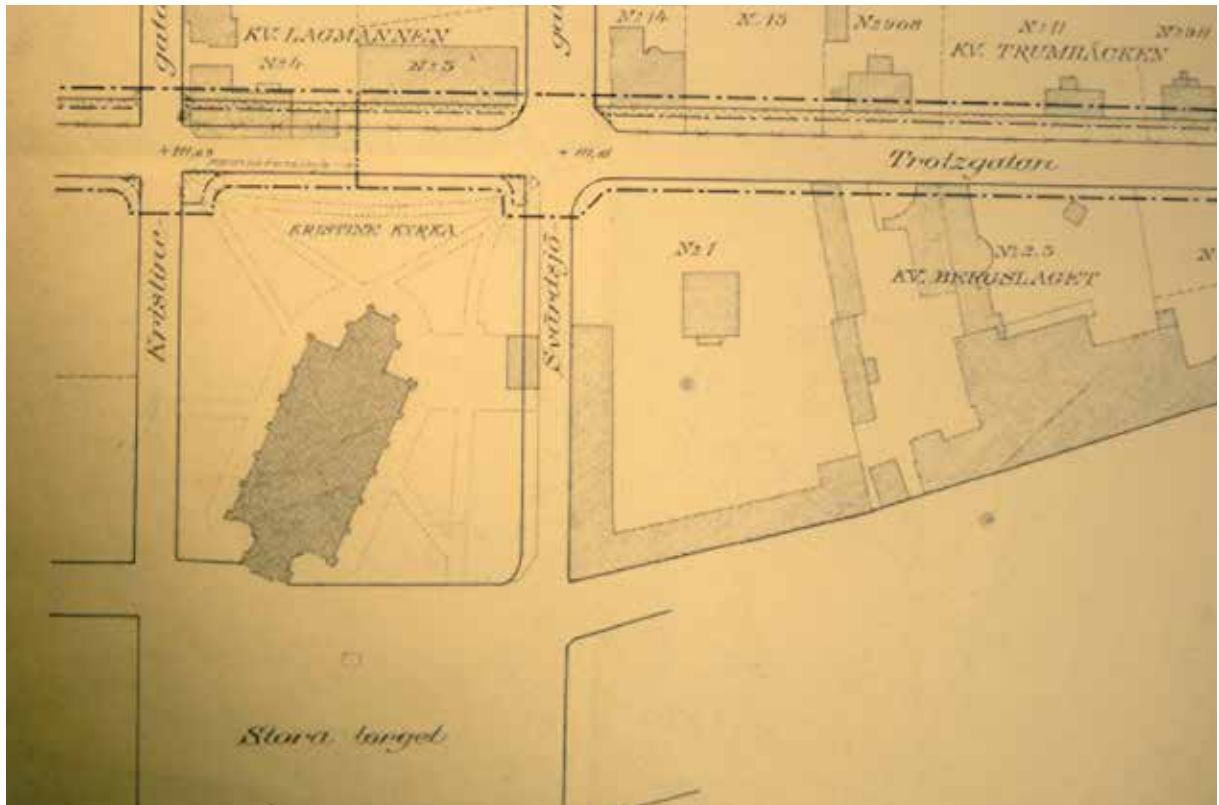
Platsen för Falu trivialsskola, uppförd 1653 och riven 1820. Skolan var omgärdad med ett plank och den här delen av kyrkogården användes därmed under en relativt lång period inte för gravsättning. Idag finns heller inga gravvårdar just här.

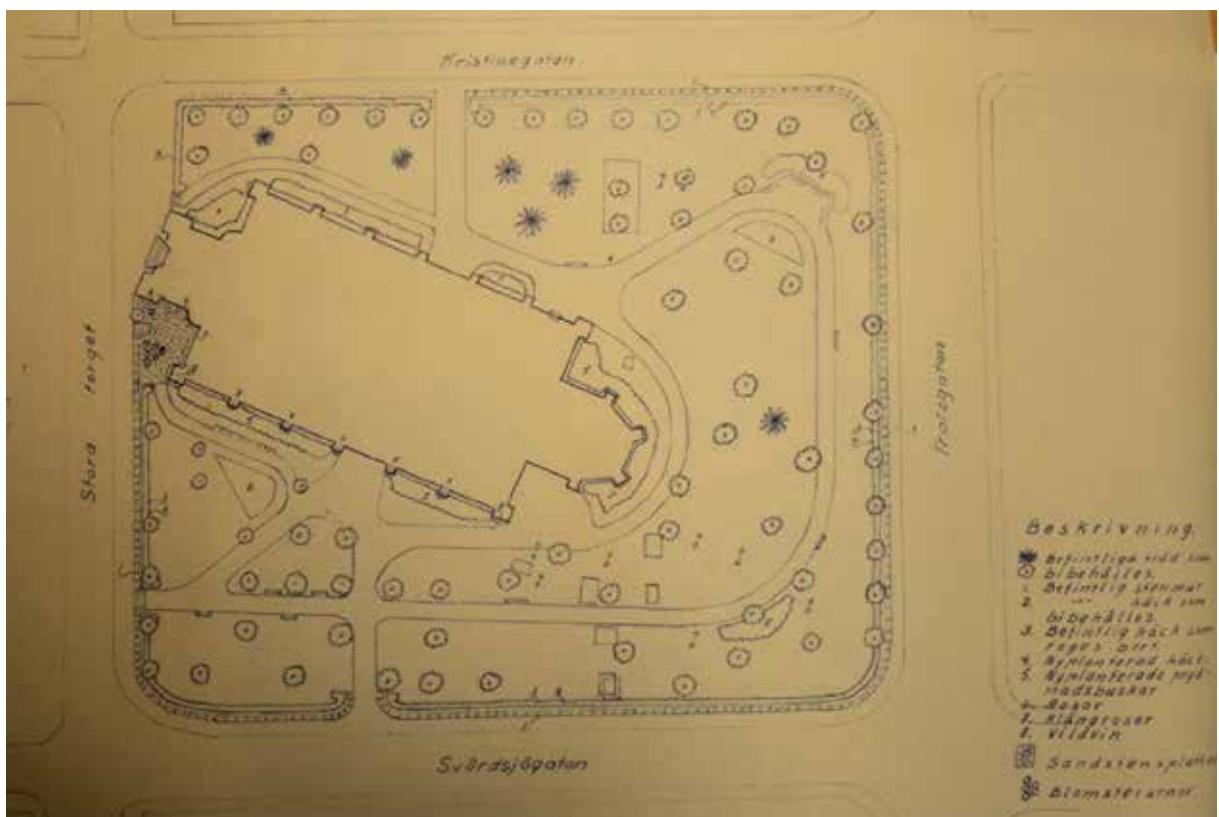
Parkkaraktären är tydlig över större delen av kyrkogården. Gravvårdarna skymtar längre bort i den östra delen.

Förslag till omläggning av gångarna på Kristine kyrkogård av Jörgensen 1906. Falu Kristine kyrkas kyrkoarkiv.

Förslag till breddning av Trotzgatan av stadsarkitekt Erik Lundgren 1954, Falu Kristine kyrkas kyrkoarkiv.

Förslag till omläggning av kyrkogården av John Björklund 1957, Falu Kristine kyrkas kyrkoarkiv.

Fotografi från 1951 som visar trappan i det nordöstra hörnet av kyrkogården. Det fanns en likadan trappa i det sydöstra hörnet. Båda togs bort i anslutning till att vägen breddades 1965. Falu stadsbyggnadskontor. ULA, Falu stadsbyggnadskontor. 1954. Falu Kristine kyrkoarkiv.

Efterkrigstiden

På Kristine kyrkogård skedde inte längre några begravingar under perioden men efterkrigstiden har ändå haft en viss påverkan på kyrkogården. År 1956 breddades gatorna i anslutning till kyrkogården vars område reducerades till förmån för den ökande biltrafiken. Benhuset från 1700-talet revs tillsammans med att delar av trädkransen fälldes²⁶. Trapporna mot Trotzgatan togs bort och hela gångstrukturen ändrades. Kyrkogården gick nu inte längre att nå från den östra sidan.

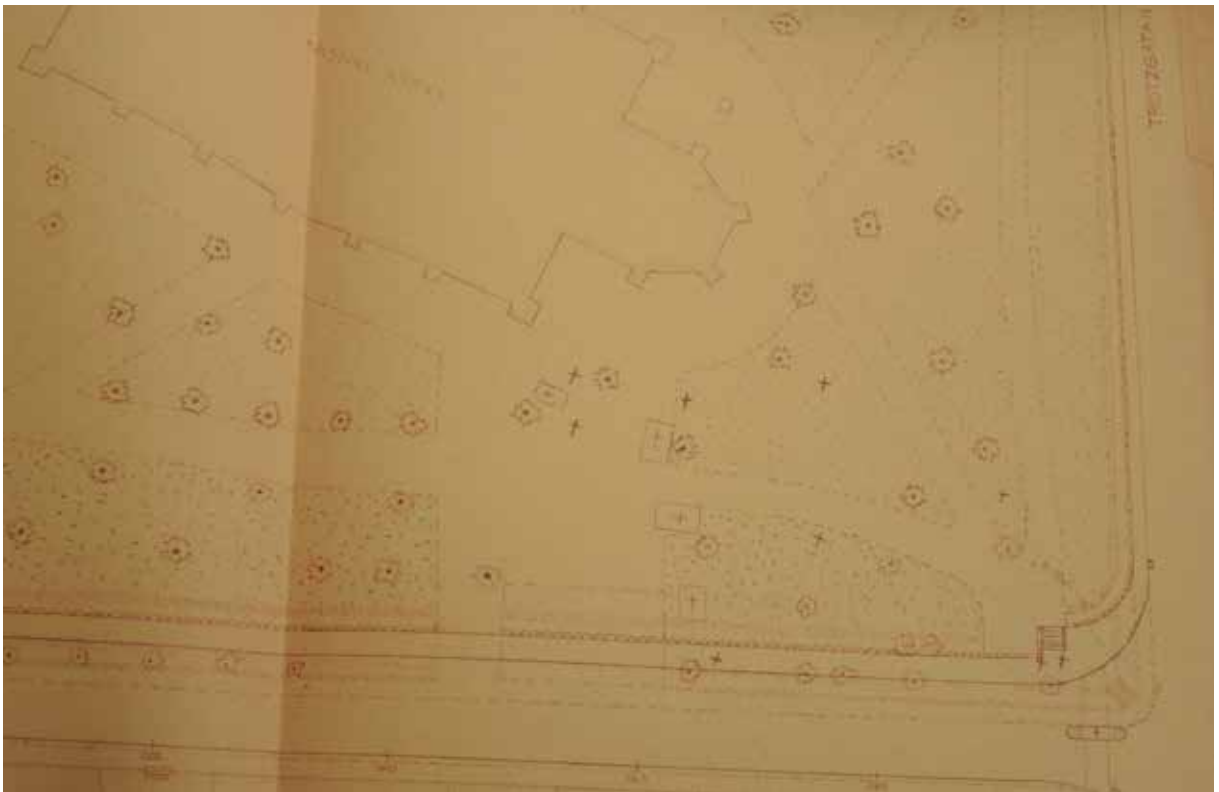
Enklare gravvårdar, ofta gjorda i obeständiga material, har kontinuerligt försvunnit från Kristine kyrkogård, inte minst under 1900-talets andra hälft då många kyrkogårdar sanerats till förmån för skötsel effektiva gräsytor. Idag dominerar stora pampiga gravvårdar kyrkogården. Ett undantag är den mycket speciella stenvård som tillhör grav nummer 5, där tre gruvarbetarbarn vilar.

²⁶

Falu stadsbyggnadskontor. 1954. Falu Kristine kyrkoarkiv. ULA.

Benhuset från 1700-talet har precis blivit rivet tillsammans med att träden fälldes. Svärdsjögatan breddades 1956. Falu stadsbyggnadskontor. ULA, Falu stadsbyggnadskontor. 1954. Falu Kristine kyrkoarkiv.

Karta över den planerade breddningen av Svärdsjögatan. Benhuset från 1700-talet skulle rivas och syns bara som en svag markering i bildens nederkant. Även trappan i hörnet Svärdsjögatan-Trotzgatan finns med på kartan. Den försvann också vid breddningen. ULA, Falu stadsbyggnadskontor. 1954. Falu Kristine kyrkoarkiv.

Tidstypiska gravvårdar från 1900-talets början. Alla gravvårdar som syns ovan är hämtade från en priskurant som distribuerades av F.L. Hellströms stenhuggeri i Örebro 1915. Källa: Dalarnas museum

Gravvårdskronologi

1890–1900 – Obelisker och kors i granit och diabas

Kring 1890 inföll en ny rikstäckande trend med strama klassicistiska gravstenar i granit och diabas. De nya gravstenarna var i hög grad industrimässigt tillverkade vid större stenhuggerier och såldes via återförsäljare med hjälp av kataloger och priskuranter. Det blev särskilt vanligt med olika varianter av diabasobelisker och stora kors. Den lokala tillverkningen fortsatte men anpassades efter de stora stenhuggeriernas utbud. På så sätt minskade de regionala särdragen och kyrkogårdarna blev mer likartade över landet²⁷.

1900–1930 – Bautastenar och stora gravanordningar

Runt sekelskiftet 1900 kom de första storskaliga nationalromantiska gravanordningarna ut på marknaden. Den nationalromantiska trenden växte och under 1910-talet blev bautastenar och andra monumentala gravanordningar med sand och grus vanliga bland välbärgade invånare. De nationalromantiska gravvårdarna föddes ur en kritik mot 1800-talets historiserande blandstilar. Det utbredda bruket av nygotik och nyklassicism ansågs ha lämnat perioden 1850–1890 utan någon egen stil. Kritiken användes för att legitimera tillkomsten av en ny och modern stil anpassad för det nya århundradet²⁸.

²⁷ Andreasson, 2012, s.37/s.74

²⁸ Andreasson, 2012, s.74

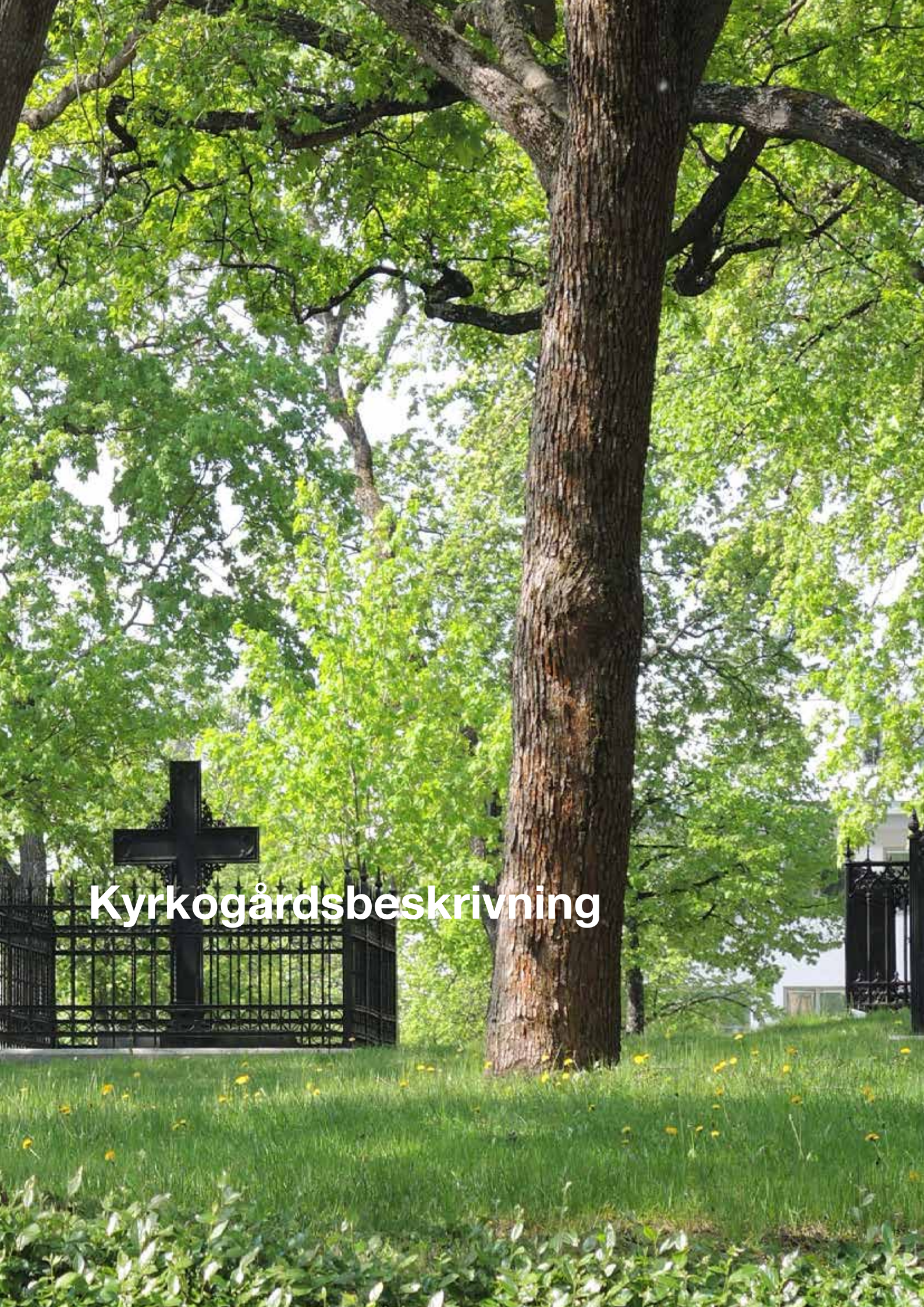

Grusgravar

Grus- eller sandgravar var mycket vanliga under det sena 1800-talet och det tidiga 1900-talet, men avlägsnades systematiskt från kyrkogårdarna från och med 1920-talet med motivet att grusgravarna upplevdes som störande och förfulande element som förhindrade grönska och harmoni. I senare tider har skötselkrav använts som argument för att ta bort grusgravar. Idag utgörs ungefär hälften av Kristines gravvårdar av sandgravar. Andelen sandgravar har med största sannolikhet varit högre och de som finns kvar i dag utgör värdefulla spår av begravningsplatsens äldre utseende och gravskick, och kan berätta mycket om hur tanken på den ideala gravplatsen skiftat under 1900-talet.

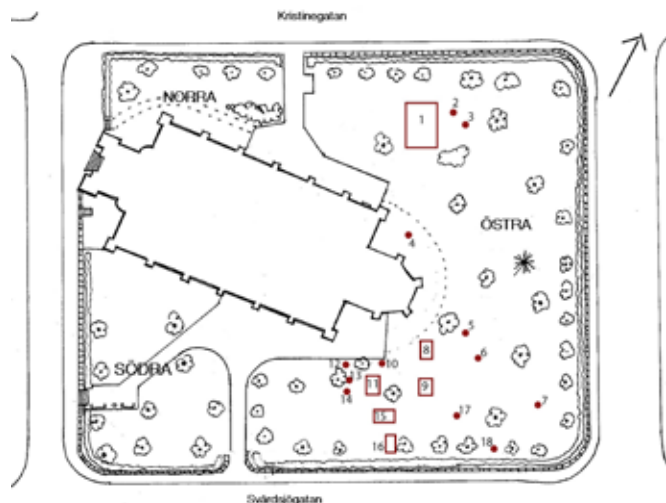
Obeständiga gravvårdar

Ovanstående kronologi gäller främst de gravvårdar och monument som placerats på enskilda gravar. De enskilda gravarna köptes för all framtid, troligtvis av personer som även kunde kosta på en tidstypisk gravvård i sten. Även om vissa personer sparade länge för att ha råd med en enskild gravrätt och en tidstypisk sten, är den generella gravstenskronologin i mångt och mycket en berättelse om ett välbärgat borgerskap. Gravvårdar över vanliga människor var ofta mer eller mindre obeständiga och småskaliga gravvårdar i trä eller järn. Det är idag relativt ovanligt att sådana gravvårdar finns kvar – de har antingen avlägsnats eller försvunnit till offer för tidens tand. I den mån dessa gravvårdar finns bevarade kan dessa berätta viktiga berättelser om vanliga människor som annars inte lämnat stora fysiska avtryck på världen eller getts utrymme i historieskrivningen.

Kyrkogårdsbeskrivning

Södra, östra och norra

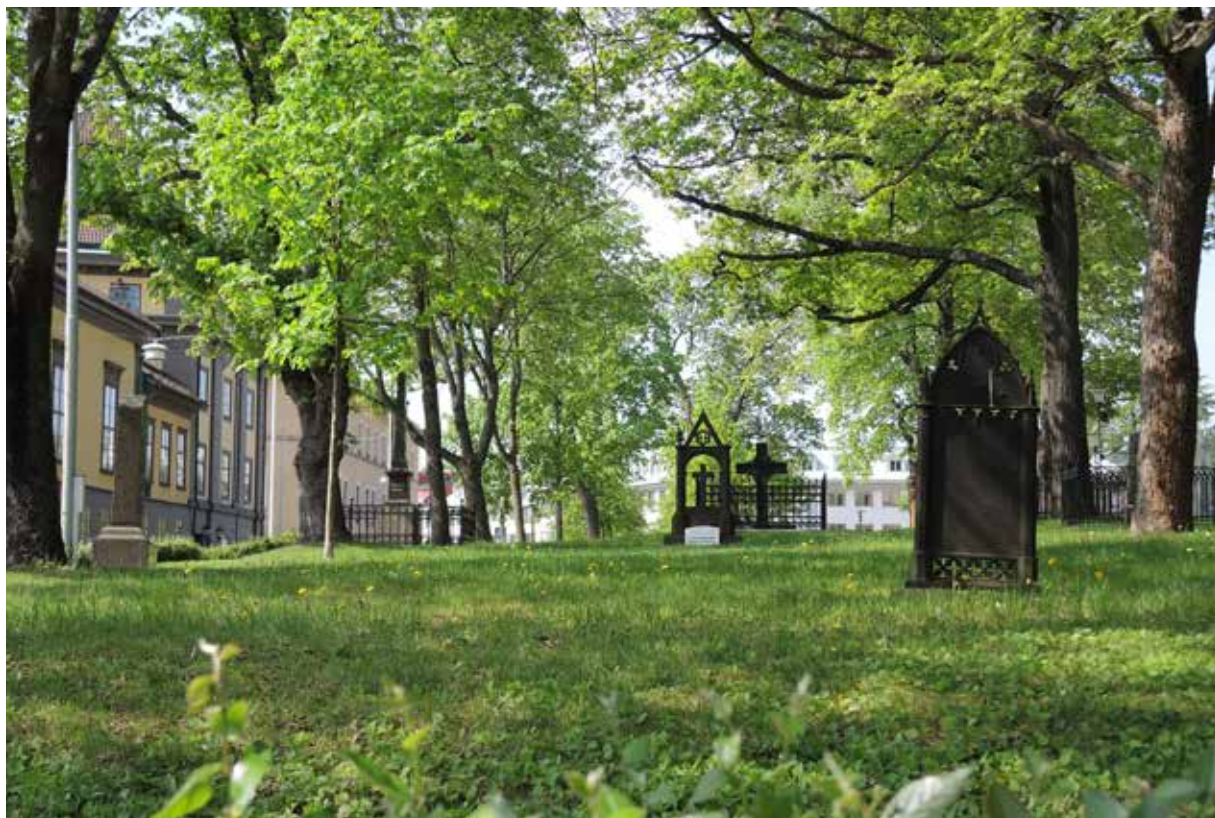

Översikt och etablering	Samtliga områden på kyrkogården gränsar till kyrkobyggnaden och har i sin helhet fungerat som kyrkogård från att kyrkogården etablerades 1649. Kyrkogården har genomgått få förändringar till sin utbredning sedan dess. Idag är det bara kyrkogårdens östra sida som fortfarande har bevarade gravvårdar och inga nya gravsättningar är tillåtna. Kvarvarande gravvårdar är oregelbundet placerade, men mestadels koncentrerade till södra och norra sidorna av koret. Kyrkan med tillhörande kyrkogård är placerad på en ås och kyrkogården sluttar svagt åt öster. Flera byggnader har varit uppförda i anslutning till kyrkogårdens omgärdning som under perioder begränsat möjlighet för gravsättning på hela ytan. När dessa rivits har marken återgått till att bli kyrkogård. År 1956 revs den sista byggnaden som stått på kyrkogårdens område, ett benhus från 1791.
Gravtyper	Kistgravar
Omgärdning och ingångar	Kyrkogården omgärdas av en låg oxbärshäck. Omkring den östra sidan står häcken på en stensockel som utefter Trotzgatan ökar i höjd och bildar som en terrass mot vägen. Kyrkogården har tre ingångar för gångtrafikanter och två för biltrafik, en från Svärdsjögatan och en från Kristinegatan. Tre granittrappor leder upp från Stora torget i sydväst.
Gångar	Stora delar av kyrkogårdens gångnät är igenlagt med gräsmatta. Kring koret löper gångstenar på rad i sträckningen efter en tidigare gångväg. Från parkeringsplatsen på norra sidan leder en stenlagd gångväg till en trappa som leder från kyrkogården ut på torget. Även södra sidan har enstensatt gång som leder från ytterligare en trappa fram till den asfalterade ytan framför södra entrén.

Träd och buskar	Kyrkogården har en tydlig parkkaraktär med många äldre lövträd fritt placerade över hela området. Lönn är den vanligaste trädarten men på kyrkogården finns också ek, tall och rönn. Kring parkeringsplatsen på norra sidan växer buskar i form av spirea och runt hela kyrkogården löper en häck av oxbär.
Gravvårdar och placering	Gravvårdarna är placerade utifrån ett system som inte längre är avläsbart. De upplevs stå fritt ute på kyrkogårdens gräsmatta. De flesta gravvårdarna är i gjutjärn men sten förekommer. Gravvårdarna är tidstypiska, högresta med en påkostad utformning, från perioden 1850-1900. Flera har också omgivande staket i gjutjärn. Fyra av 18 är grusgravar. Endast 1 (en) allmängrav finns bevarad i form av en liten bautasten. Den äldsta gravvården är från 1854 och den yngsta från 1940. Endast två är från 1900-talet.
Karaktär	Gravvårdsbeståndet präglas i huvudsak av relativt stora gravvårdar fritt placerade inom det östra området. De flesta är stora och rikt utsmyckade.

Kyrkogården från Trotzgatan i öster. Flera gamla lönnträd står fritt placerade över kyrkogården. Parkkaraktären är tydlig med få gravvårdar som smälter in i helheten.

Påkostade gravvårdar i gjutjärn i kyrkogårdens sydöstra hörn. Staket i samma material skymtar längre bort.

Plats för återvinningsstation tillkommen 2014, med ram av huggen granit, intill kyrkogårdens norra infart.

På kyrkogårdens södra sida finns en stensatt yta med två bänkar. Det är ett område som bjuder in besökare från Stora torget och vidare in på kyrkogården.

År 2015 tillkommer cortenstålkanter till den grusade ytan runt kyrkobyggnaden.

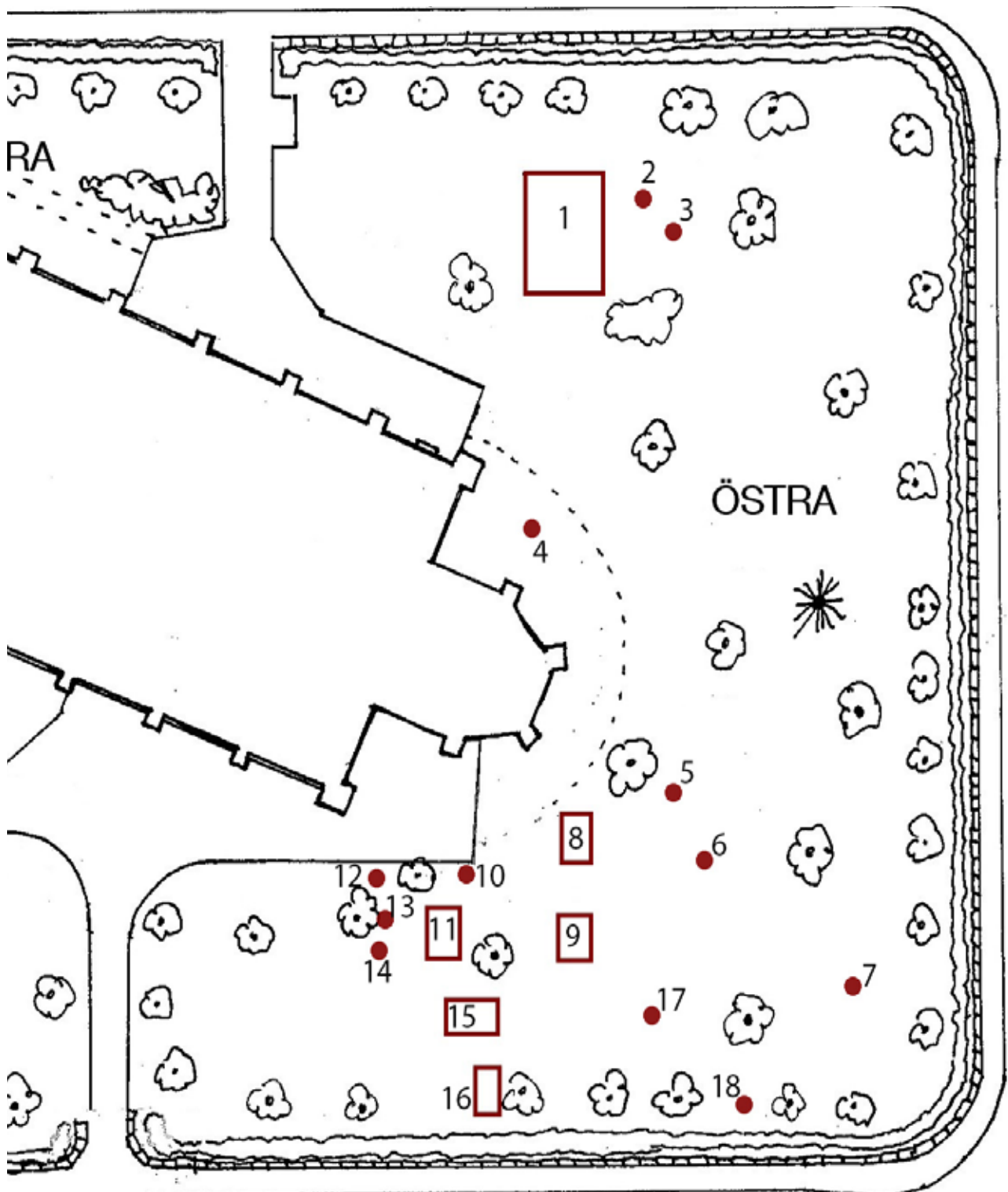
Kyrkogårdens kulturvärden

- Kyrkogården innefattar ett antal gravvårdar med titlar som är särskilt väl förankrade med stadens lokalhistoriska kontext, exempelvis borgmästare, rådman, gruvarbetare, kopparslagare och fabrikör.
- Gravvårdarnas oregelbundna placering bidrar till förståelsen för hur kyrkogården genom tiden förlorat större delen av sitt gravvårdsbestånd.
- Muren med tillhörande häck, tillkommen 1860.
- Trädbeståndet som tillkom i slutet av 1800-talet efter en lång kamp mot roströken.

Värdering och urval

- Gravsättning har inte skett kontinuerligt på Kristine kyrkogård på närmare hundra år och samtliga kvarvarande gravvårdar blir därmed mycket värdefulla. Det gäller även dom som till sitt uttryck är mycket enkla.

Värdefulla gravvårdar

Röda markeringar avser dagens gravvårdsbestånd. Alla gravvårdar på Kristine kyrkogård bedöms vara av högt eller mycket högt kulturhistoriskt värde.

Gravvårdsinventering

Titel:	
Ort:	
Namn:	
Ålder:	
Material:	Gjutjärn.

Kommentar:

Stor gjutjärnsomgärdning på stenplintar.

Ingen gravvård finns idag. Fragmentariskt bevarat gravvårdsbestånd. Samling av gravar, utflyttade från kyrkorummet.

Del av värdefull struktur	X
Del av arkitektonisk helhet	
Gravvård i järn eller trä	X
Sand- eller grusgrav	
Lokalt material eller hantverk	
Gårds- och platsnamn	
Titel	
Ovanlig	
Hög ålder	
Rik inskription	
Lokal historia	
Personhistoria	

Titel:	
Ort:	
Namn:	A. P Wiberg
Ålder:	1859
Material:	Gjutjärn

Kommentar:

Fragmentariskt bevarat gravvårdsbestånd. Gjutjärn.

A P Wiberg 1859. Urfabrikören Anders Peter Wiberg född 1803-01-26 i Enköping, död 1859-05-24 i Falun.

Del av värdefull struktur	X
Del av arkitektonisk helhet	
Gravvård i järn eller trä	X
Sand- eller grusgrav	
Lokalt material eller hantverk	
Gårds- och platsnamn	
Titel	
Ovanlig	
Hög ålder	
Rik inskription	
Lokal historia	
Personhistoria	X

Titel:	Sämskmakare
Ort:	
Namn:	Olof Wahlin, A.C. Schubert
Ålder:	-
Material:	Gjutjärn

Kommentar:

Fragmentariskt bevarat gravvårdsbestånd.

Sämskmakare Olof Wahlin, A. C. Schubert Sämska-markeåldermannen Olof Wahlin född 1773-09-06, död 1842-01-24 i Falun.

Hans hustru Anna Christina Schubert född 1779-03-10 i Säter, död 1836-08-25 i Falun.

Del av värdefull struktur	X
Del av arkitektonisk helhet	
Grawård i järn eller trä	X
Sand- eller grusgrav	
Lokalt material eller hantverk	
Gårds- och platsnamn	
Titel	X
Ovanlig	
Hög ålder	
Rik inskription	
Lokal historia	
Personhistoria	X

Titel:	Borgmästare
Ort:	
Namn:	Carl Wilh. Nyberg + Anna Elisab. Asplind
Ålder:	1854
Material:	Gjutjärn

Del av värdefull struktur	X
Del av arkitektonisk helhet	
Grawård i järn eller trä	
Sand- eller grusgrav	
Lokalt material eller hantverk	
Gårds- och platsnamn	
Titel	X
Ovanlig	X
Hög ålder	
Rik inskription	
Lokal historia	
Personhistoria	X

Kommentar:

Ovanlig typ av gjutjärnsgrawård. Stenram.
Fragmentariskt bevarat gravårdsbestånd.

Borgmästare Carl Wilh. Nyberg, Anna Elisabet Asplind
1854. Borgmästaren Carl Wilhelm Nyberg född 1785-07-30 i Stockholm, död 1858-05-31 i Falun.
Hans hustru Anna Elisabet Asplind född 1786-02-17 i Sala, död 1854-09-16 i Falun. Hon omkom i en olycks-
händelse när makarna var på väg från sitt lantställe vid
Löfberget, då hästen skenade och vagnen välte.
Ett målat porträtt av borgmästaren finns på rådhuset i
Falun.

Makarna hade fem barn. På gravstenen står:
Dottern Aurora Vilhelmina född 1819-06-30 i Arboga,
död 1855-05-18 i Gagnbro, Amsberg. Gift med hand-
landen och gästgivaren Per Adolf Pålman. Deras son
(står även med på gravstenen): Carl Herman Pålman
född 1846-07-12 i Gagnbro, Amsberg, död där 1855-
12-16.

Titel:	
Ort:	
Namn:	Anna, Anna och Anders
Ålder:	1859
Material:	Sten

Kommentar:

Enkelt stenarbete, mycket ovanligt idag. Barngrav för tre barn.

Barn till gruvarbetaren J. E. Söderberg och hans hustru Greta Lisa Ersdotter på Nedre Elsborg:
Anna Margareta född 1858-03-23, död 1859-03-30 av engelska sjukan.

Anna Margareta född 1859-04-26, död 1860-03-25 av kikhosta.

Anders Fredrik född 1869-11-24, död 1870-07-19 av dysenteri.

Del av värdefull struktur	X
Del av arkitektonisk helhet	
Grawård i järn eller trä	
Sand- eller grusgrav	
Lokalt material eller hantverk	X
Gårds- och platsnamn	
Titel	
Ovanlig	X
Hög ålder	
Rik inskription	
Lokal historia	
Personhistoria	X

Titel:	Musikdirektören
Ort:	
Namn:	Anders Lindholm, Fredrika Dicander
Ålder:	1861
Material:	Diabas

Kommentar:

Fragmentariskt bevarat gravvårdsbestånd.

Musikdirektören Anders Lindholm
Fredrika Dicander

Anders Lindholm född 1811-05-09 i Lindesberg, död 1867-12-08 i Falun. Medlem av Musikaliska Akademien. Organist och klockare i Kristine församling 1843-1855. Bodde då i församlingens klockargård i dåvarande kv. 12 gård 12, i hörnet av Slaggatan och Köpmangränd. Han var den siste klockaren i församlingen och den siste som bodde på bostället. 1855 flyttade han till den bergsmansgård på Södra Kyrkbacken som så småningom blev Selma Lagerlöfs hem.

Hustrun Johanna Fredrika Dicander född 1807-11-24 i Skultuna, död 1861-06-27 i Falun.

Del av värdefull struktur	X
Del av arkitektonisk helhet	
Gravvård i järn eller trä	
Sand- eller grusgrav	
Lokalt material eller hantverk	
Gårds- och platsnamn	
Titel	X
Ovanlig	
Hög ålder	
Rik inskription	
Lokal historia	
Personhistoria	X

Titel:	Rådman
Ort:	Falun
Namn:	K. Linderholm
Ålder:	1869
Material:	Gjutjärn

Kommentar:

Fragmentariskt bevarat gravvårdsbestånd.

Titeln rådman var ursprungligen sedan medeltiden knuten till medlemmarna av en stads magistrat, som var stadens administration och styrelse och bestod av borgmästare och rådmän.

Rådman K Linderholm 1869. Bör vara P Linderholm.

Rådman Per Linderholm född 1800-02-16 i Ullerud, Värmlands län, död 1862-01-09 i Falun. Testamenterade 2000 riksdaler riksmünt till stadens fattiga för instiftande av Linderholmska Testamentsfonden. Räntan skulle årligen på Per Linderholms dödsdag delas ut till "fem familjer, enkor eller äldre ogifta fruntimmer, de der genom sjukdom eller eljest oförvålladt råkat i fattigdom och betryck och hvilkas moralitet är sådan, att de af ett slikt understöd kunna anses hafva gjort sig förtjente".

Del av värdefull struktur	X
Del av arkitektonisk helhet	
Gravvård i järn eller trä	X
Sand- eller grusgrav	
Lokalt material eller hantverk	
Gårds- och platsnamn	
Titel	X
Ovanlig	
Hög ålder	
Rik inskription	
Lokal historia	X
Personhistoria	X

Datum: 2019-05-21

Inv. av: Malena Andersson

Titel:	
Ort:	
Namn:	C. H. Satzman
Ålder:	Omkring 1860
Material:	Diabas

Kommentar:

Fragmentariskt bevarat gravvårdsbestånd.

Gjutjärnsomgärdning på stenplintar.

C H Sätzman

Garverifabrikör Carl Henrik Sätzman född 1811-03-14 i Falun, död 1882-03-25 i Falun.

Gift med Sara Elisabet Elzvik född 1815-03-12 i Vika, död 1872-08-03 i Falun.

Del av värdefull struktur	X
Del av arkitektonisk helhet	
Gravvård i järn eller trä	X
Sand- eller grusgrav	X
Lokalt material eller hantverk	
Gårds- och platsnamn	
Titel	X
Ovanlig	
Hög ålder	
Rik inskription	
Lokal historia	
Personhistoria	X

Titel:	
Ort:	
Namn:	Anders och Salomon Falk
Ålder:	1860
Material:	Sten

Kommentar:

Fragmentariskt bevarat gravvårdsbestånd.

Gjutjärnsomgärdning och stenram.

Anders Falk född 1795-05-28 i Ör, Kronobergs län, död 1869-07-15 i Falun. Bodde sina sista år i Falun, dit hans söner Wilhelm och Salomon hade flyttat.

Skräddargesällen Salomon Falk född 1835-08-19, död 1860-05-26 i Falun. Gesäll hos sin bror Wilhelm (född 1825, död 1907 i Stockholm), vilken kom till Falun som skräddaregesäll 1848 och som senare startade "Wilhelm Falks klädeskramhandel och Magasin för Manskläder", som han drev till 1868. Wilhelm Falk blev en inflytelserik kommunal- och landstingsman och skapade sig en stor förmögenhet. 1875-1893 var han riksdagsman. Genom flitiga riksdagsmotioner lyckades han bl. a. åstadkomma att det byggdes ett folkskollärarinneseminarium i Falun. Från 1870-talet var han brukspatron. Vid renoveringen av Kristine kyrka 1904-1906 bekostade han de fyra målade korfönstren.

Del av värdefull struktur	X
Del av arkitektonisk helhet	
Gravvård i järn eller trä	X
Sand- eller grusgrav	X
Lokalt material eller hantverk	
Gårds- och platsnamn	
Titel	
Ovanlig	
Hög ålder	
Rik inskription	
Lokal historia	
Personhistoria	X

Datum: 2019-05-21

Inv. av: Malena Andersson

Titel:	Spegelfabrikören och Kopparslagaren
Ort:	
Namn:	N. M. Amndersson och A. Dyléns
Ålder:	1907
Material:	Diabas
Kommentar: Fragmentariskt bevarat gravvårdsbestånd. Spegelfabrikören N M Anderssons och kopparslagaren A Dyléns familjegrav 1907 Spegelfabrikören Nils Magnus Andersson född 1823-06-23 i Ö. Stenberg, Östergötlands län, död 1905-06-24 i Falun. Gift med Brita Catharina Damström född 1825-06-17, död 1902-11-02. Kopparslagaren Anders Dylén född 1816-03-26 i Falun, död 1886-01-10 i Falun. Gift med Elisabet Damström född 1815-05-29, död 1898-12-17. Fruarna Andersson och Dylén var systrar.	

Del av värdefull struktur	X
Del av arkitektonisk helhet	
Gravvård i järn eller trä	
Sand- eller grusgrav	
Lokalt material eller hantverk	
Gårds- och platsnamn	
Titel	X
Ovanlig	
Hög ålder	
Rik inskription	
Lokal historia	X
Personhistoria	X

Titel:	
Ort:	
Namn:	Daniel Ström
Ålder:	
Material:	Järn

Kommentar:

Fragmentariskt bevarat gravvårdsbestånd.

Gjutjärnsomgärdning. Smideskors, det enda på kg. Kopparplakett. Stenram.

Gäller troligen brukspatronen Carl Daniel Ström född 1817-07-17 i Falun, död 1876-10-09 i Falun, ogift. Hans förfäder hade också hetat Daniel Ström flera led bakåt. Hans farfar var bergsrådman och brukspatron och ansågs för den tidens rikaste man i Falun. Hans son (Carl Daniels far) kallades för "rike Strömmens fattige son". Båda dessa Daniel Ström avled 1829, den äldre i Falun 1829-07-26 och den yngre i Stockholm 1829-08-28. Några år dessförinnan hade den äldre Daniel Ström och "Kårarvskungen" Anders Eggertz iscensatt sitt eget begravningskalas på Bergslagssalongen för att själva få vara med om det, enligt berättelse av Adalrik Steffenburg i Sundborn. (Helmer Lagergrens samling, Falu stadsbibliotek).

Del av värdefull struktur	X
Del av arkitektonisk helhet	
Gravvård i järn eller trä	X
Sand- eller grusgrav	x
Lokalt material eller hantverk	X
Gårds- och platsnamn	
Titel	
Ovanlig	X
Hög ålder	
Rik inskription	
Lokal historia	
Personhistoria	X

Titel:	Guldsmeden
Ort:	
Namn:	Carl Herdin
Ålder:	ca 1940
Material:	Granit

Kommentar:

Liten enkel gravvård, oavnlig på Kristine kyrkogård.

Fragmentariskt bevarat gravvårdsbestånd.

Guldsmeden Carl Herdin född 1792-06-17 i Västerås, död 1864-10-11 i Falun.

Hans son Anders Wilhelm Herdin (1834-1884) var far till den kände färgerifabrikören Sivert Herdin (1871-1955).

Om gravstenen är från 1940-talet är det troligt att den kanske ha tillkommit när Sivert Herdins hustru Anna Olivia avled 1943.

Del av värdefull struktur	X
Del av arkitektonisk helhet	
Gravvård i järn eller trä	
Sand- eller grusgrav	
Lokalt material eller hantverk	
Gårds- och platsnamn	
Titel	X
Ovanlig	
Hög ålder	
Rik inskription	
Lokal historia	
Personhistoria	X

Titel:	
Ort:	
Namn:	J. F. Weijsenburgs
Ålder:	Oklart
Material:	Granit

Kommentar:

Enkel gravvård, ovanlig på Kristine kyrkogård.

Fragmentariskt bevarat gravvårdsbestånd.

Karduansmakaren och garverifabrikören Johan Fredrik Weijsenburg född 1799-05-06 i Falun, död 1876-05-17 i Smedsbo, Aspeboda.

Del av värdefull struktur	X
Del av arkitektonisk helhet	
Gravvård i järn eller trä	
Sand- eller grusgrav	
Lokalt material eller hantverk	
Gårds- och platsnamn	
Titel	
Ovanlig	
Hög ålder	
Rik inskription	
Lokal historia	
Personhistoria	X

Titel:	
Ort:	
Namn:	Risberg
Ålder:	
Material:	

Kommentar:

Lagerkrans, ovanlig på Kristine kg.

Fragmentariskt bevarat gravvårdsbestånd.

Något osäkert, men troligen handlanden Carl Gustaf Risberg född 1802-09-06 i Falun, död 1836-06-07 i Falun. Hustru Catharina Aspgren född 1796-02-09 i Falun, död 1859-02-20 i Falun. De hade sonen kammar skrivaren Carl Gustaf Risberg född 1827-08-20, död 1868-03-05. Catharina Risberg köpte som änka en gård vid Gustafs torg, där hon drev färdstuga för resande. Senare arrenderade hon även sommarvårdshuset Hasselbacken på Kyrkbacken samt verksamheten vid Surbrunn. I mitten av 1800-talet var hon Faluns festfixerska, som ordnade stora kalas och underhållning av alla slag. Avskrifter av brev från henne till sonen i Uppsala finns i Falu stadsbiblioteks arkiv.

Del av värdefull struktur	X
Del av arkitektonisk helhet	
Gravvård i järn eller trä	
Sand- eller grusgrav	
Lokalt material eller hantverk	
Gårds- och platsnamn	
Titel	
Ovanlig	X
Hög ålder	
Rik inskription	
Lokal historia	
Personhistoria	X

Titel:	
Ort:	
Namn:	C. H. och C. M. Engström , Judit Holmin och Carolina Engström.
Ålder:	1856
Material:	Gjutjärn och granit

Kommentar:

Fragmentariskt bevarat gravvårdsbestånd.

Gjutjärnsomgärdning på stenram.

Brukspatron Carl Henrik Engström född 1785-03-17 i Falun, död 1858-01-10 i Falun. Gift med Catharina Margareta Luth född 1791-09-18 i Torsång, död 1856-10-24 i Falun.

Deras döttrar:

Carolina född 1815-09-14 i Falun, död 1880-05-01 i Falun.

Judit född 1823-06-10 i Falun, död 1897-11-29 i Falun. Gift med handlanden Lars Erik Holmin i Gävle.

Del av värdefull struktur	X
Del av arkitektonisk helhet	
Gravvård i järn eller trä	X
Sand- eller grusgrav	X
Lokalt material eller hantverk	
Gårds- och platsnamn	
Titel	
Ovanlig	
Hög ålder	
Rik inskription	
Lokal historia	
Personhistoria	X

Gravvårdsinventering

Kulturhistoriskt värde: Mycket högt

Falu Kristine kyrkogård

Område: ÖSTRA

Gravnummer: 16

Titel:	Jernhandlaren
Ort:	
Namn:	C. E. Ericsson och Sofia Wilhelmina m. fl.
Ålder:	1855
Material:	Porfyr

Kommentar:

Porfyr från Älvdalen. Den enda på kyrkogården.

Fragmentariskt bevarat gravvårdsbestånd.

Carl Erik Ericsson född 1821-12-26 i Norberg, död 1891-12-22 i Stockholm. Hustrun Sofia Wilhelmina Hellström född 1824-01-21 i Västerås, död 1905-06-26 i Stockholm.

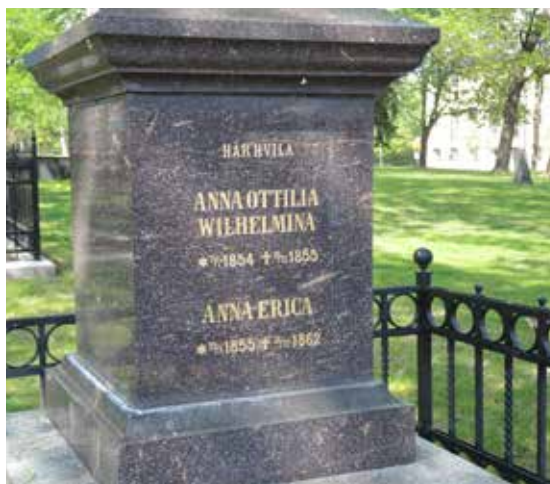
Deras döttrar:

Anna Ottilia Wilhelmina född 1854-07-15, död 1855-02-18.

Anna Erica född 1855-08-23, död 1862-12-26 av mässling och hjärnhinneinflammation.

Järnhandlare Ericsson och hans hustru gjorde flera donationer till Falu stad. 1863 instiftade de Anna Erica Ericssons testamentsfond till minne av sin dotter. Hennes sparbanksbok med 1500 riksdaler överlämnades till Fattigvårdsdirektionen för att tre fattiga gossar eller flickor varje år till jul skulle kunna få "färdig beklädnad". 1872 instiftade järnhandlaren i tacksamhet över att ha fått uppleva sin 50-årsdag en donationsfond, vars ränta också skulle användas till kläder åt fattiga barn. Samma år firade makarna 25-årig bröllopsdag och överlämnade då 1000 kronor till Slöjdskolan i Falun och 1500 kronor till Fattigvårdsstyrelsen. 1886 donerade de 20.000 kr som bidrag till inrättande av ett änkehus i Falun.

Del av värdefull struktur	X
Del av arkitektonisk helhet	
Gravvård i järn eller trä	
Sand- eller grusgrav	X
Lokalt material eller hantverk	X
Gårds- och platsnamn	
Titel	X
Ovanlig	
Hög ålder	
Rik inskription	
Lokal historia	
Personhistoria	X

Datum: 2019-05-21

Inv. av: Malena Andersson

Titel:	Tullförvaltaren
Ort:	
Namn:	Wikström, Samuel Engvall och Margareta Engvall
Ålder:	Senast 1851, kanske tidigare.
Material:	Gjutjärn och sten.

Kommentar:

Gjutjärn. Stengravvård eventuellt av marmor. Trasig inskriptionsplakett står intill gravvårdens fot.

Fragmentariskt bevarat gravvårdsbestånd.

Christina Wikström f. Lundbäck, född 1780-03-02 i Falun, död 1854-05-27 i Falun.

Födelsedatumet på gravstenen är alltså fel. Gift med boktryckaregesällen Erik Wikström, återkom från Stockholm till Falun som änka 1821.

Tullförvaltaren Samuel Engvall född 1800-11-09 i Gävle, död 1851-04-24 i Falun.

Hustrun Margareta (Greta) Gustava Richman född 1801-03-04 i Sundborn, död 1878-08-09 i Gävle.

Har troligen inget släktsamband med änkefru Wikström.

Del av värdefull struktur	X
Del av arkitektonisk helhet	
Gravvård i järn eller trä	X
Sand- eller grusgrav	
Lokalt material eller hantverk	
Gårds- och platsnamn	
Titel	X
Ovanlig	
Hög ålder	
Rik inskription	
Lokal historia	
Personhistoria	X

Gravvårdsinventering

Kulturhistoriskt värde: Mycket högt

Falun Kristine kyrkogård

Område: ÖSTRA

Gravnummer: 18

Titel:	
Ort:	
Namn:	Johan Göthes
Ålder:	Andra halvan av 1800-talet
Material:	Granit

Kommentar:

Fragmentariskt bevarat gravvårdsbestånd.

Rejäl sockel med kraftig profil.

Gravaren Johan Göthe född 1795-10-02 i Falun, död 1870-01-25 i Falun.

Gift med Elisabet Eleonora Terserus född 1806-12-10 i Falun, död 1883-01-08 i Falun.

Makarna hade 15 barn tillsammans.

Del av värdefull struktur	X
Del av arkitektonisk helhet	
Gravvård i järn eller trä	
Sand- eller grusgrav	
Lokalt material eller hantverk	
Gårds- och platsnamn	
Titel	
Ovanlig	
Hög ålder	
Rik inskription	
Lokal historia	
Personhistoria	X

Datum: 2019-05-21

Inv. av: Malena Andersson

**Kulturhistorisk
värdering**

Att värdera en kyrkogård

Syftet med att värdera en kyrkogård är att fastställa ifall, och på vilket sätt, dess olika beståndsdelar är värdefulla. Den information som skapas genom värderingen kan användas som underlag till att fatta beslut om hur kyrkogården bäst ska kunna bevaras, utvecklas och användas i framtiden och nu.

Gravvårdar som återspeglar berättelser om det förflutna, och som därigenom bjuder till insikter om vår samtid är kulturhistoriskt värdefulla. En gravvård kan exempelvis bidra med starka berättelser om samhället, livsöden och sorg. När människor får kunskap om dessa berättelser kan de användas för att bilda djupare insikter om livet och tillvaron i tiden. Gravvårdar kan även användas som ett pedagogiskt verktyg för förmedling av mer komplicerade berättelser riktade till specifika målgrupper, så som berättelser om Faluns framväxt i kontext till besökare på en kyrkogårdsvandring. Alla gravvårdar har kulturhistoriskt värde eftersom alla gravvårdar kan förmedla berättelser. Olika gravvårdar får olika höga kulturhistoriska värden beroende på vilka berättelser som anses viktiga att lyfta fram.

För att göra arbetet med värdering av enskilda gravvårdar hanterbart och möjligt att följa upp med nya ställningstaganden i framtiden har Dalarnas museum valt ut 12 specifika egenskaper som vi bevakar vid gravvårdsinventeringar. Egenskaperna anses kunna förmedla berättelser om det förflutna som är särskilt viktiga för samhället idag. Ifall en gravvård besitter någon av dessa egenskaper tar vi ställning till ifall egenskapen är värdefull i det specifika fallet. Om så är fallet tillskrivs gravvården ett högt eller ett mycket högt kulturhistoriskt värde. Urvalet av egenskaper som bevakas har skett med bakgrund i Centrala gravvårdskommitténs Handbok för kulturhistoriskt inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar. Gravvårdar med följande egenskaper tillskrivs särskilda kulturhistoriska värden.

- Del av värdefull struktur
- Del av värdefullt arkitektonisk helhet
- Gravvård i gjutjärn eller trä
- Hög ålder
- Gårdsnamn
- Lokalt material eller hantverk
- Lokal historia
- Personhistoria
- Titel
- Rik inskription
- Ovanlig
- Sand- eller grusgrav

På Kristine kyrkogård finns flera gravvårdar i gjutjärn från tiden kring 1850. Dessa gravvårdar är karaktäristiska för Kristine och är därför värdefulla som struktur.

Värdefulla egenskaper

Nedan beskrivs de ovan listade egenskaperna i sitt sammanhang. De flesta beskrivningarna listar värdebärare som förtydligar vilka fysiska beståndsdelar av gravvården som är viktiga att bevara för att upprätthålla värdet.

Del av värdefull struktur

Falu Kristine kyrkogård har ett fragmentariskt bevarat bestånd av gravvårdar i spridd struktur där varje gravvård är värdefull.

Del av värdefullt arkitektonisk helhet

En arkitektonisk helhet kan exempelvis vara likformade gravvårdar som står placerade i specifika mönster och därigenom skapar vackra utblickar, vyer och rum. En gravvård som är en del av en arkitektonisk helhet är inte nödvändigtvis värdefull i sin ensamhet, men ifall tillräckligt många gravvårdar inom en arkitektonisk helhet avlägsnas eller byts ut kan den värdefulla arkitektoniska helheten förvanskas. Gravvårdar som pekas ut som särskilt värdefulla för att de ingår som en del av en arkitektonisk helhet är oftast värdefulla i kontext till en större struktur.

En anspråkslös gravvård på en kyrkogård som Kristine och därmed värdefull. Det tillsammans med en personhistorisk berättelse ger den här gravvården ett mycket högt kulturhistoriskt värde.

Gravvård i gjutjärn eller trä

Gravvårdar av gjutjärn har vanligen hög ålder och speglar materialval och hantverkshistoria från 1800-talets industrisamhälle. De gjutna gravvårdarna är de tidigaste, mest allmänt spridda spåren av svensk industrihistoria som bevarats på sin ursprungliga plats. Bruket av träkors och gravbrädor har varit mycket vanligt och dess historia är lång. Eftersom materialet är förgängligt är gamla gravvårdar av trä mindre vanliga idag. Gravvårdar i gjutjärn eller trä är omistliga på grund av sin sällsynthet och den information de kan förmedla om 1800-talets samhälle, begravningstraditioner och hantverk. Gravvårdens material är värdebärande. Flera gravvårdar på Kristine kyrkogård kan vara tillverkade lokalt, exempelvis på Falu Nya gjuteri.

Hög ålder

Kontraster mellan gammalt och nytt kan ge ökad förståelse för tidens förlopp och ökad vördnad inför kyrkogården som en plats för den sista vilan. Vad som anses vara hög ålder är relativt mellan olika län och platser. En gravvård från 1910 kan i sådant fall vara en av de första på kyrkogården och värderas som av hög ålder. Gällande Falu Kristine kyrkogård anses gravvårdar uppförda innan 1860 vara av hög ålder. Tidgränsen är satt med hänsyn till att kyrkogården då var fullbelagd och Kämparvets begravningsplats då började planeras. Gravvårdens synbara ålder i form av åldersinskriftion är värdebärande.

Gårdsnamn

Gårdsnamnen är lokala och utgörs ibland av direkta yrkestitlar, så som Snickar- eller Spögubb-. De används vanligen i kombination med efternamn. Genom gårdsnamnen kan gravvårdar knytas till en viss gård och näring. Denna tradition är en viktig byggsten i sociala identiteter såväl historiskt som idag. Bruket av gårdsnamn på gravvårdar är olika frekvent förekommande runtom i Dalarna. Kring 1950-talet började användandet av gårdsnamn tunnas ur för att sen bli allt ovanligare. Gravvårdens inskription är värdebärande.

Ett lokalt material i form av gjutjärn tillsammans med en titel ger ett högt kulturhistoriskt värde. Olof var hantverkare i Falun, en typ av garvare som tillverkade mjukt fint skinn till finare plagg.

Titel

Gravvårdar med titlar kan användas för att studera ortens historiska demografi och berätta om tidigare förekommande yrken haft i trakten. Genom att sätta samman en titel med andra parametrar som utseende, material och storlek på gravvårdar ges inblick i vilka levnadsvillkor som varit rådande inom olika samhällsklasser, yrkesområden och grupper på platsen historiskt. Gravvårdens inskription är värdebärande.

Obelisk i porfyr, ett lokalt material i Dalarna som erhåller ett mycket högt kulturhistoriskt värde. Gravvården är också en sandgrav och har ett staket i gjutjärn.

Lokalt material och hantverk

Lokala material och hantverk och deras användning i gravvårdar kan bidra till ökad förståelse om traktens näringsliv, natur och geologi. Utöver detta kan lokala material bidra till ökad förståelse av kyrkogården i kontext till platsen, det kan hjälpa att placera kyrkogården i ett lokalt sammanhang. Lokala material i Dalarna är t.ex. porfyr, kalksten, järn, sandsten och igelbergsgranit. Specifika näringar i bygden kan också ha påverkat utformningen av gravvårdarna. I Falun bedöms järn och koppar vara lokala material. Gravvårdarnas material är värdebärande. Hantverkstraditioner är starkt bundna till områdets naturliga förutsättningar så som möjlighet att utnyttja vattenkraft eller att utvinna särskilda bergarter. Exempelvis kan handsmidda kors vara mer förekommande på orter som haft brukssmedjor medan detaljerade stenarbeten på kalkstensgravvårdar mer sannolikt finns i kalkstensrika bygder. Det lokala hantverket kan vara en identitetsfaktor. Det kan berätta om kända eller okända utövare och inte minst om hantverket i sig. Gravvården som helhet är värdebärande.

Lokal historia

Specifika händelser eller tidsperioder som starkt präglat orten kan återspeglas på kyrkogården, så som gravplatser över omkomna i ett gruvras eller gravvårdar som rests över bortgångna efter stora epidemier. I den här rapporten återges delar av den lokala historien om Falun och Stora Kopparbergs socken genom ett antal kulturhistoriska sammanhang som berättar om hur staden och socknen växte fram främst under 1800-talet och 1900-talets första hälft. Gravvårdar som på olika sätt återspeglar dessa kulturhistoriska sammanhang tillskrivs kulturhistoriskt värde som en del i värdefull struktur.

Ovanlig

Det är svårt att avgöra vad som är en unik gravvård i Dalarna utan att ha inventerat samtliga gravvårdar i länet. Utifrån den kunskap som Dalarnas museum idag har om gravvårdar kan vi bara anta vad som är unikt i länet. Däremot är det möjligt att bedöma vad som är en ovanligt förekommande gravvård på en viss kyrkogård, t.ex. en gravvård som till form eller material uppenbart avviker från resterande gravvårdar. Gravvårdar som bedöms som ovanliga tillskrivs särskilt kulturhistoriskt värde. När det gäller ovanliga gravvårdar är gravvårderna som helhet oftast värdebärande.

Personhistoria

Personhistoriska infallsvinklar tillämpas även i bedömningen av gravvårdarna. Gravvårdar som uppfyller detta kriterium utgör viloplats till en för bygden känd, framstående eller tongivande person som många personer från trakten kan relatera till. Det kan till exempel röra sig om personer som bidragit till samhällsutveckling, kulturliv, nationellt kända personer, personer som blivit kända genom tragedier som skakat bygden, personer med koppling till tongivande näringslivsgrenar på platsen eller personer med nära kopplingar till kyrkogårdens framväxt och skötsel. Det är även viktigt att lyfta fram personer som tidigare inte fått plats i historien, här finns både barn, framstående kvinnor och minoritetsgrupper. Gravvårdar med personhistoria har mycket högt kulturhistoriskt värde. Gravvårderna som helhet är värdebärande. Namninskriftioner som hänvisar till den personhistoriskt intressanta individen är särskilt viktiga. På Kristine kyrkogård återfinns en jämförelsevis hög andel gravvårdar med personhistoriska värden.

Rik inskription

Gravvårdar med uppenbara personliga inskriptioner om den döde eller om sammanhanget tillskrivs särskilda kulturhistoriska värden utifrån att gravvården bär en rik inskription. Gravvårdens inskription är värdebärande.

Sand- eller grusgrav

Sand- eller grusgravar var mycket vanliga från 1800-talets senare del och ett stycke in på 1900-talet. De har i ursprungligt utförande huggna kantstenar kring en bädd av sand eller grus som på sina håll mönsterkrattas traditionsenligt. Sand- och grusgravar är ibland bevarade i sin helhet, ibland mer fragmentariskt med gräselagd grusbädd, ofta med delvis bortplockad stenram. Sand- och grusgravar plockades kontinuerligt bort under 1900-talets senare del och ersattes med gräs för att förenkla kyrkogårdens skötsel. Kompletta sandgravar har därmed mycket högt kulturhistoriskt värde rent generellt.

Grus med gravram, med eller utan staket omkring, var vanliga på köpegravar under 1800-talet och in på 1900-talet. Gruset och delvis också ramarna plockades bort kontinuerligt från länets kyrkogårdar under 1900-talets senare del för att effektivisera kyrkogårdarnas skötsel. Det är därför troligt att det förfarandet gällde även på Kristine kyrkogård. Kvarvarande antal grusgravar har därför ett mycket högt kulturhistoriskt värde.

KÄLLOR

Otryckta källor

Dalarnas museums bildarkiv

Landsarkivet i Uppsala (ULA), Falu Kristine kyrkoarkiv. O1B: Handlingar angående kyrkogården, K II: Kyrkorådets protokoll, Kartor och ritningar

Lantmäteriet, Lantmäterimyndigheternas arkiv och Lantmäteristyrelsens arkiv

Tryckta källor

Ahlberg, Hakon, *Dalarnas kyrkor i ord och bild*, Kronvall information i samarbete med Västerås stifts information, Falun, 1996

Andréasson, Anna, *Trädgårdshistoria för inventerare*, 1. uppl., Centrum för biologisk mångfald, Alnarp, 2007

Andréasson, Anna, *Gravvårdar i sten: ett mångskiftande kulturarv*, Movium, Alnarp, 2012

Arosenius, Fredrik Reinhold, *Beskrifning öfver provinsen Dalarne*, Gidlund i samarbete med Dalarnas mus., Stockholm, 1978[1862]

Bengtsson, Rune & Bucht, Eivor (red.), *Kyrkogårdens gröna kulturarv*, MOVIMUM-sekretariatet i samarbete med Institutionen för landskapsplanering, Sveriges lantbruksuniv., Alnarp, 1992

Boëthius, Gerda, *Falu stads kyrkor: konsthistoriskt inventarium*, Generalstabenslitograska anstalt, Stockholm, 1941

Borg, Anneli & Torgén, Charlott, *Gravvårdar av gjutjärn*, Bergslagens kontrakt, Västerås stift, Örebro läns museum rapport 2016:3, 2016

Ekström, Gunnar. *Ämbetsberättelser rörande Falu Pastorat*. Falu Nya Boktryckeri, Falun, 1931

Hammarskiöld, Rolf, *Kyrkokaraktäriseringar i Västerås stift - Kristine kyrka*, Västerås stift, 2006

Hamrin, Örjan (red.), *Falun: staden som försvann*, . uppl., Dalarnas museum, Falun, 2012

Harnesk, Paul (red.), *Svenska stadsmonografier – Falun, Säter, Hedemora, Ludvika, Borlänge, Avesta: med omgivning*, Ringström & Ringström, Uppsala, 1957

Lannermark, Valter, *Falu Läroverk, svensk skolhistoria under 350 år*, Malmö, 1985

Nolin, Catharina, »Kyrkogårdsestetik och ceremonier« i *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 2006:52 – *Ceremoniella rum*, Uppsala, 2007

Olsson, Daniels Sven (red.), *Falun: stad i trä : en bok om trästaden Falun*, svenskt pilotprojekt under europeiska byggnadsvårdsåret 1975, Kommittén för byggnadsvårdsåret, Falun, 1975

Olsson, Daniels Sven, *Kartläggning av Falu gruva och Falu stad för Dalälvsdelegationens gruvavfallsprojekt*, slutrapport, Dalarnas museum, 1990

Rydberg, Sven & Gullers, Peter, 1000 år vid Stora Kopparberget, Gullers international, Stockholm, 1979

Rogström, Göran, Gamla och anrika företag i Falun, Falun 2012

Stora Kopparbergs socken: historik. (1969). Falun: Stora Kopparbergs kommun och Falu stad

Ström, Selma, Hemma på Elsborg: minnesbilder från vardag och fest i sekelskiftets Falun, Dalarnas museum, Falun, 1989

Svenska stadsmonografier, Falun, Säter, Hedemora, Ludvika, Borlänge, Avesta: med omgivning, Ringström & Ringström, Uppsala, 1957

Schönbäck, Hedvig, *De svenska städernas begravningsplatser 1770–1830: arkitektur, sanitet och det sociala rummet*, Stockholmia, Diss. Uppsala : Uppsala universitet, 2008, Stockholm, 2008

Sveriges kyrkogårds- och krematorieförbund, *Den framtida krematorieverksamheten*, 2017

Söderqvist, Lisbeth, *Att gestalta välfärd: från idé till byggd miljö*, Formas, Stockholm, 2008

Theorell, Anita, Wästberg, Per & Hammarskiöld, Hans, *Minnets stigar: en resa bland svenska kyrkogårdar*, Max Ström, Stockholm, 2001

Östberg, Axel. *Det gamla Falun i ord och bild*, 2. omarb. och utök. uppl., Dala Offset, Falun, 1978

Personkällor

Örjan Hamrin, telefonsamtal, 25 mars 2021

Elisabeth Hemtröm, 22 mars 2021

www.dalarnasmuseum.se

Postadress

Box 22, 791 21 Falun

E-adress

info@dalarnasmuseum.se

Telefon, växel

023-666 55 00